

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

FACULTAT DE LLETRES

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA I GEOGRAFIA

EL NOTARIAT PÚBLIC AL CAMP DE TARRAGONA:
HISTÒRIA, ACTIVITAT, ESCRITURA I SOCIETAT
(SEGLES XIII-XIV)

Tesi doctoral presentada per Daniel Piñol Alabart

Dirigida per la
Dra. Montserrat Sanmartí Roset

Vist-i-plau

Tarragona, febrer de 2000

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

FACULTAT DE LLETRES

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA I GEOGRAFIA

EL NOTARIAT PÚBLIC AL CAMP DE TARRAGONA:
HISTÒRIA, ACTIVITAT, ESCRIPTURA I SOCIETAT
(SEGLES XIII-XIV)

Tesi doctoral presentada per Daniel Piñol Alabart

Dirigida per la
Dra. Montserrat Sanmartí Roset

Volum I

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
EL NOTARIAT PÚBLIC AL CAMP DE TARRAGONA: HISTÒRIA, ACTIVITAT, ESCRIPTURA I SOCIETAT (SEGLES XIII-XIV)
Daniel Piñol Alabart
ISBN:978-84-691-1895-5/D.L.:T.351-2008

A la Rosa M., l'Anna i la Clara.

ÍNDIX GENERAL

ÍNDIX GENERAL	1
ÍNDIX DE QUADRES	6
ÍNDIX DE GRÀFICS	7
NORMES DE TRANSCRIPCIÓ	8
SIGLES	9
INTRODUCCIÓ	11
1. Objectius	11
2. Estructura	13
3. Espai geogràfic i cronologia. Context històric	17
4. Mètode i fonts	27
5. Estat de la qüestió	29
Capítol 1. EL NOTARIAT PÚBLIC: ANTECEDENTS I EVOLUCIÓ	68
1.1. El notariat públic a la Península Itàlica a l'Edat Mitjana	68
1.1.1. Els antecedents	68
1.1.2. El notariat públic a Itàlia, segles XII-XIII	77
1.2. La renovació jurídica del segle XII	87
1.2.1. Factors de l'expansió del Dret Comú: l' <i>Studium</i> de Bolonya i els estudiants	93
1.3. La recepció del Dret Comú a Catalunya	108
1.3.1. El paper dels canonges de Sant Ruf en la recepció del Dret Comú a Catalunya	113

1.4.	La implantació del notariat públic a Catalunya	127
1.4.1.	El notariat altmedieval	127
1.4.2.	El notariat públic a la Baixa Edat Mitjana	130
Capítol 2.	EL NOTARIAT PÚBLIC AL CAMP DE TARRAGONA	140
2.1.	El pas de l' <i>scriptor</i> al <i>notarius publicus</i>	140
2.2.	Les notaries i l'organització del notariat	154
2.2.1.	La propietat i el regiment de les notaries	156
2.2.2.	El cas de l'escrivania comuna de Tarragona	182
2.3.	L'activitat de les notaries	187
2.3.1.	La redacció dels instruments.	193
2.3.2.	La influència dels formularis.	201
2.3.3.	L'exemple de la notaria de Reus i la seva activitat (1297-1301)	207
2.4.	Els notaris	218
Capítol 3.	ELS LLIBRES NOTARIALS, PRODUCTE DE L'ACTIVITAT DELS NOTARIS	262
3.1.	Els llibres notarians dels arxius tarragonins	262
3.2.	Els manuals notarians com a reflex de la societat baixmedieval	268
3.3.	Característiques físiques dels manuals notarians. Exterior	273
3.3.1.	Tamany	274
3.3.2.	Estat de conservació	276
3.3.3.	Material escriptori	277

3.3.4.	Cobertes	287
3.3.4.1.	Anotacions a les cobertes	290
A.	Títol del llibre i nom del notari	291
B.	Dibuixos	293
C.	Textos religiosos	295
D.	Proves de tinta i d'escriptura	297
E.	Anotacions personals del notari	298
3.4.	Característiques internes dels manuals notariaus	300
3.4.1.	Caixa d'escriptura i marges	301
3.4.2.	Notes de diplomàtica notarial	303
3.4.3.	Anotacions en els llibres notariaus	306
A.	Regiment de la notaria:	
	aranzels, comptes de la notaria	306
B.	Anotacions espontànies	307
C.	Dibuixos	309
3.4.4.	Calendari i Cronologia	311
Capítol 4.	L'ESCRITURA ALS MANUALS NOTARIAUS	319
4.1.	L'escriptura gòtica: consideracions generals	319
4.2.	L'escriptura dels notaris	325
4.2.1.	Les diverses mans en els manuals	328
4.2.2.	La morfologia de les lletres	332
4.3.	Les abreviatures en els manuals notariaus	353

4.3.1. L'etceteració en els manuals notariais.	
Les clàusules etceterades	361
4.3.2. Tipus d'abreviatures	380
A. Paraules abreviades	380
B. Antropònims	390

Capítol 5. UN EXEMPLE DE LA IMPLANTACIÓ DEL NOTARIAT PÚBLIC:

ELS ESTABLIMENTS EMFITÈUTICS	401
5.1. L'emfiteusi: concepte i elements que la integren	402
5.2. Els establiments en els manuals notariais	412
5.2.1.Estructura diplomàtica dels establiments emfitèutics. 415	
A. Protocol	416
B. Part central	417
C. Escatocol	420
5.3. Les persones en els establiments. Senyors i emfiteutes 422	
5.3.1. Procedència dels atorgants	434
5.4. Els béns en els establiments	436
5.4.1. Tipologia de béns	438
5.4.2. Ubicació dels immobles	443
5.5. Els censos	446
5.5.1. Terminis de pagament	463
5.6. Condicions jurídiques i clàusules	470
5.7. Els sots-establiments	486
CONCLUSIONS	503

FONTS I BIBLIOGRAFIA	511
1. FONTS INÈDITES	511
2. FONTS PUBLICADES	517
3. BIBLIOGRAFIA	519
-Bibliografia auxiliar	519
-Arxius, protocols notariais i historiografia	519
-Diplomàtica	536
-Dret	538
-Establiments i emfiteusi	545
-Formularis	549
-Història de la Cultura Escrita	552
-Història de les universitats i la cultura a l'Edat Mitjana	561
-Història General	568
-Notariat	573
APÈNDIXS	
I. Documentació sobre notariat	592
II. Abecedaris i enllaços	602
III. Establiments en pergami	792
IV. Filigranes	807

INDEX DE QUADRES

QUADRE 1:	Llicències a clergues tarragonins per a estudiar	106
QUADRE 2:	Notaris de Tarragona. Segle XII	142
QUADRE 3:	Instruments notariais per mesos (Reus, 1297-1301)	209
QUADRE 4:	Procedència dels atorgants. (Reus, 1297-1301)	212
QUADRE 5:	Contractes a la notaria de Reus (1297-1301)	213
QUADRE 6:	Notaris d'Alcover. Segles XIII-XIV	224
QUADRE 7:	Notaris de La Selva. Segles XIII-XIV	227
QUADRE 8:	Notaris de Reus. Segles XIII-XIV	231
QUADRE 9:	Notaris de Tarragona. Segles XIII-XIV	244
QUADRE 10:	Notaris de Valls. Segles XIII-XIV	258
QUADRE 11:	Tamany dels protocols notariais. Quart	275
QUADRE 12:	Llibres notariais. Estat de conservació	277
QUADRE 13:	Filigranes dels llibres notariais	282
QUADRE 14:	Llibres amb cobertes conservades	290
QUADRE 15:	Locució <i>et cetera</i>	362
QUADRE 16:	Clàusules i dispositius	368
QUADRE 17:	Paraules abreviades	382
QUADRE 18:	Antropònims	392
QUADRE 19:	Establiments. Alcover	413
QUADRE 20:	Establiments. Reus	414
QUADRE 21:	Atorgants de diversos establiments	428
QUADRE 22:	Procedència dels atorgants	434
QUADRE 23:	Censos en espècie. Alcover	450

QUADRE 24:	Censos en espècie. Reus	. . .	458
QUADRE 25:	Terminis de pagament. Alcover	. . .	467
QUADRE 26:	Terminis de pagament. Reus	. . .	468

INDEX DE GRÀFICS.

Gràfic 1:	Tipus de censos	. . .	447
Gràfic 2:	Sots-establiments. Alcover	. . .	490
Gràfic 3:	Sots-establiments. Reus	. . .	490

SIGLES

AAMN	Revista "Anales de la Academia Matritense del Notariado"
AEM	Revista "Anuario de Estudios Medievales".
AHAT	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona
AHCR	Arxiu Històric Comarcal de Reus
AHCV	Arxiu Històric Comarcal de Valls.
AHDE	Revista "Anuario de Historia del Derecho Español".
AHN	Archivo Histórico Nacional
AHT	Arxiu Històric de Tarragona
BRABL	"Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona".
EHDAP	Revista "Estudis Històrics dels Arxius de Protocols"
HID	Revista "Historia. Instituciones. Documentos".
RIDC	"Rivista Internazionale di Diritto Comune".

NORMES DE TRANSCRIPCIÓ¹.

- 1-En la transcripció es respecta rigorosament l'original, malgrat sigui de grafia defectuosa.
- 2-Es regularitza la separació de paraules i síl·labes en els casos en que el text no ho contempla.
- 3-Es regularitza l'ús de majúscules segons l'ortografia actual.
- 4-Es regularitzen els signes de puntuació segons les normes actuals.
- 5-Es desenvolupen els mots que en el text apareixen abreujats.
- 6-Es mantenen aquelles paraules amb grafia anòmala o que en el text apareixen repetides, acompanyant-les de *sic*.
- 7-Es regularitza l'ús de la *i/j*, i també de la *u/v*.
- 8-Es mantenen les grafies *c i t* segons l'original.
- 9-Quan en el text hi ha una paraula de lectura difícil o manca a causa d'alguna anomalia en el suport escriptori ho indiquem amb punts suspensius.

---

¹ Incloem només les principals i més significatives, ja que seguim, en gran part, les normes de transcripció insertades en el llibre de M. Josepa ARNALL i Josep M. PONS GURI, *L'escriptura a les terres gironines (segles IX-XVII)*, Girona, 1993, p.43ss.

"En dóna testimoni el qui ho veié.
La seva paraula és digna de fe"

Jo 19, 35.

INTRODUCCIÓ

1. Objectius.

Fa uns anys ens vam iniciar en el món de la recerca històrica tot analitzant la documentació notarial, concretament els testaments¹. Les dificultats foren importants, tenint en compte la nostra poca formació, però encara foren més grans perquè no coneixiem les persones o la institució que havia creat aquells documents. Treballavem uns llibres que, a banda del seu estat de conservació més o menys bo, ens presentaven uns ratllats, esborranys, signes estranys, dibuixos mal fets, instruments sense datar i incomplets...En definitiva, uns llibres poc nets i desordenats i que deien molt poc d'unes persones que tenien la funció de donar fe dels actes que els presentaven els clients.

Ara, a l'endinsar-nos en l'anàlisi del notariat des dels seus orígens, la seva organització o el funcionament de les oficines on desenvolupaven la seva activitat, hem entès tot allò que no acabavem de comprendre fa uns anys. Hem entès el perquè els llibres presentaven aquelles característiques, o el perquè hi

---

¹ Els primers passos d'aquella recerca foren diversos treballs dins dels nostres estudis de la llicenciatura d'Història. Una continuació d'aquesta línia d'investigació fou la nostra tesi de llicenciatura, publicada posteriorment amb el títol *A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV*, Reus, 1998.

havia uns determinats signes i abreviatures, o unes fórmules repetitives en cada un dels instruments. I és que en moltes ocasions és necessari conèixer el funcionament de la institució que genera la documentació per tal de poder comprendre amb profunditat el contingut i les característiques d'aquesta. Així doncs, en aquesta tesi, l'objectiu principal és analitzar la implantació del notariat públic en el Camp de Tarragona. S'estudia tot el procés que, al llarg dels darrers segles medievals, va portar els simples escriptors de documents a convertir-se en notaris públics, dotats de fe pública, que els permetia redactar els instruments amb el principi de la fefaència. A partir d'aquesta idea central es fa un repàs exhaustiu del funcionament de la institució notarial i de la seva activitat, entenent aquesta com el producte final de tot el que passava per les notaries. D'aquesta manera desfilen per davant nostre uns noms, uns personatges, unes poblacions que no són més que aquells que van viure a l'Edat Mitjana i dels quals ara, gràcies als notaris, en tenim constància. Estudiant en profunditat la institució notarial al Camp de Tarragona entrem dins de la societat del moment i d'alguns dels elements que la composaven, essent també aquest el darrer objectiu de la nostra tesi. Els notaris van posar noms i cognoms a una munió de persones que d'altra manera ara restarien anònims i els historiadors ens trobariem amb un buit en la nostra tasca difícil d'omplir. I és que en definitiva, el darrer objecte de la Història, com deia Lucien Fèbvre, són els homes i les dones.

2. Estructura.

Aquestes idees es reflecteixen en l'estructura del treball, que s'articula en cinc capítols. El primer ens serveix per a introduir-nos en el tema des d'un àmbit més general, tenint com a referència l'evolució del notariat a la Península Itàlica. Això ens obliga també a atendre els canvis jurídics que es donaren a partir del segle XII per la seva relació amb el notariat públic i la renovació que aquest va patir. Per tal de completar aquest capítol i buscar un enllaç amb el següent es fa un repàs també a les vies que van propiciar l'expansió de les noves idees jurídiques i del renaixement del notariat. Una de les principals fou la creació dels estudis generals però també hem cregut convenient dedicar la nostra atenció a la importància del moviment canonical, seguint algunes línies de recerca dins de la Història del Dret. Tot això va tenir com a conseqüència la implantació del notariat públic a Catalunya, qüestió en la que ens aturem tot presentant una síntesi sobre el tema.

El segon capítol és el central. Dedicat a l'anàlisi del notariat al Camp de Tarragona, parteix del origen per a anar a parar al funcionament i l'organització dels notaris en els segles XIII i XIV. Les fonts ens permeten reconstruir nòmines de notaris i també algunes dades de les notaries, la qual cosa fa que el tema fonamental es divideixi entre aquests dos aspectes. La qüestió dels notaris es treballa partint de totes les referències que hem pogut localitzar, el qual ens permet elaborar uns quadres que complementen en gran manera el text de l'apartat corresponent. El funcionament del notariat i la seva organització l'articulem entorn de l'activitat de les notaries, la gestió d'aquestes

i també el desenvolupament de la tasca dels diversos notaris. S'inclou la redacció dels instruments i la influència dels formularis notariaus, desembocant en les qüestions més quotidianes d'aquestes oficines. Com a exemple d'aquests aspectes ens centrem en l'anàlisi de l'activitat notarial en l'escripcia de Reus, que ens il·lustra diversos aspectes de com els notaris portaven a terme la funció notarial. Un repàs a un curt període de temps ens serveix per a veure les principals tipologies contractuals i diversos aspectes de la clientela de la notaria..., seguint els exemples metodològics que plantegen alguns dels autors francesos que presentem en l'estat de la qüestió, dins d'aquesta mateixa introducció. A partir d'aquest capítol central es deriven els capítols següents, els quals reflecteixen tots ells el producte de l'activitat dels notaris: els llibres, l'escriptura i els establiments emfitèutics.

En el capítol tercer veiem les característiques dels protocols notariaus, sobretot en els seus aspectes físics, tant els de l'exterior dels volums com de l'interior. De tota manera, i donada la importància d'aquests llibres en relació a la recerca, incloem en el capítol un apartat a veure els principals resultats de les investigacions que s'han fonamentat en els llibres notariaus. Partint d'aquest repàs a l'estat de la qüestió ens endinsem en l'interior dels manuals notariaus dedicant una atenció especial a la matèria escriptòria i, sobretot, a les filigranes del paper. També repassem de forma exhaustiva les anotacions que apareixen en els manuals, algunes d'elles relacionades amb la redacció de l'instrument però altres fruit de l'espontaneïtat del notari corresponent. Anotacions que es troben tant en les cobertes o a l'interior dels llibres i que es complementen, en la mesura en que ens ha estat possible, amb un recull dels principals dibuixos i

imatges insertades entre els fulls dels protocols. El capítol finalitza amb la qüestió de la cronologia per ser la datació un dels elements a destacar en els manuals notariais d'aquesta època, sobretot per la seva ubicació dins de la composició de la pàgina però també pel canvi que es va produir a mitjans segle XIV en el sistema de datació a Catalunya.

El capítol quart serveix per a repassar l'escriptura i la seva evolució a partir dels manuals notariais. Donat que els notaris van fer de l'escriptura part important de la seva funció, és obligat aturar-nos a estudiar aquest aspecte. Ho fem partint del que va suposar l'escriptura i la seva difusió en els segles que treballem i arribant als aspectes gràfics. Per això fem un repàs a l'evolució de les grafies tal com les copsem en els llibres notariais. Un tema relacionat amb l'escriptura notular per una banda, però també lligat estretament amb l'activitat dels notaris i les característiques pròpies de la redacció dels instruments, és el sistema abreviatiu. Dediquem gran part del capítol a fer un repàs de l'ús de les abreviatures dins dels protocols notariais perquè entenem que constitueixen part fonamental de la forma com els notaris portaven a terme la seva funció. Ho complementem amb un recull d'abecedaris i de quadres de nexes de cada un dels llibres, i que s'inclouen en un apèndix al final. El tema de les abreviatures es complementa amb un llistat important d'abreviatures amb les dades principals de cada una d'elles i, quan ha estat possible, també amb la grafia corresponent.

Finalment, en el darrer capítol, ens situem en un aspecte pràctic de l'activitat notarial. Per a fer-ho hem escollit un tipus documental d'entre tots els

que ens ofereixen els llibres notariais. Es tracta dels establiments emfitèutics ja que és l'emfiteusi una figura que es recupera amb la renovació jurídica baixmedieval. A l'hora és un exemple clar de la incorporació d'elements jurídics dins de l'instrument notarial, essent el paradigma de clàusules i renúncies que evolucionen al llarg dels segles XIII i XIV. Els establiments ens serveixen també per a copsar una realitat contractual essencial per a l'organització del territori camptarragoní.

La tesi es completa amb aquesta introducció, en la qual hem optat per incloure-hi tot el que es refereix al context històric i els límits cronològics, juntament amb l'estat de la qüestió. Hem cregut convenient fer-ho així per tal de no trencar el fil conductor del text, inciant-se aquest amb el primer capítol ja centrats en el tema principal. L'estat de la qüestió, sense ànims d'exhaustivitat, ens ha servit per a conèixer més a fons tot el referent al notariat, per això el considerem un apartat complementari al text i no pas part integrant d'aquest.

Al final de la tesi, després de les conclusions, hi ha la bibliografia i les fonts utilitzades així com uns apèndixs. Aquests inclouen documentació que no ha pogut ser inclosa en els capítols corresponents i que, per la seva singularitat i importància, hem cregut convenient tenir en compte. També hi hem inclòs un recull d'establiments redactats en pergami que es relacionen amb el tema cinquè. Hi ha els abecedaris i recopilació de lligadures que hem localitzat en alguns llibres notariais i també models d'aquelles filigranes que ens ha estat possible reproduir. Per tal de dur a terme les transcripcions d'aquests

documents i d'aquells altres que insertem en el text de la tesi, hem seguit les normes de transcripció que incloem abans d'aquesta introducció.

3. Espai geogràfic i cronologia. Context històric.

Aquesta estructura s'aplica a un àmbit geogràfic concret, que és el Camp de Tarragona, un espai que ja trobem delimitat en la donació que va fer el comte de Barcelona al bisbe Oleguer de Barcelona l'any 1118, nomenat també arquebisbe de Tarragona i encarregat pel sobirà de la colonització de la zona². És sobre aquesta base documental que fonamentem els límits geogràfics del nostre treball, i ho fem sobretot per la seva relativa claredat. Sense entrar ara a indentificar els topònims, és evident que la carta de població esmentada és prou clara. Sembla que s'hi hagués volgut reflectir el recorregut que fa la mirada de qualsevol observador ubicat a la ciutat, dient que els límits eren fins allà on abarcava la vista³. A banda d'aquesta qüestió pràctica n'hi havia encara una altra que pesava més: en aquells moments els musulmans encara habitaven la zona de Siurana, a les muntanyes de Prades –un dels límits del Camp-, i passat el Coll de Balaguer, la conquesta encara tardaria uns anys en produir-se. Ramon Berenguer IV conqueriria Tortosa l'any 1148 deixant segura la zona de Tarragona i consolidant l'ocupació del seu territori⁴. Precisament arrel de la

---

² Josep M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid, 1969, vol.I(I), doc.49, p.82-84.

³ Josep M. GUIX SUGRAÑES, *El 'Llibre de la Cadena'*, p.34. Identifica els límits amb topònims actuals. Vegi's també Josep M. FONT RIUS, *Cartas de población...*, vol.I,2, Madrid-Barcelona, 1969, p.722-744. Els límits són: a Llevant el terme de Tamarit i de Montoliu, l'engolador de Cabra a la part de tramuntana arribant fins a les muntanyes de Carbonera. A Ponent Mont-roig i pel Coll de Balaguer fins al mar, i a migjorn el mar.

⁴ Josep M. FONT RIUS, *Cartas...*, *op.cit.*, vol.II, Madrid, 1983, p.108-111.

conquesta de Tortosa i de la restauració de la seva seu episcopal van haver de marcar-se els límits entre la diòcesi tarragonina i la tortosina. En temps de l'arquebisbe Ramon de Rocabertí, l'any 1203, es va solucionar el límit occidental: començant per la serra anomenada *Nas del Pollino*, segueix la línia divisòria vers el *coll de Sena*, *serra de Laberixes*, riu de Llastres, lloc anomenat *Poxino*, on s'ajunten els rius Monsant i Ciurana, *serra Espaldella* i el coll de Balaguer⁵.

Si per un costat tenim la qüestió geogràfica que ens marca en gran manera un dels límits del nostre treball, per l'altra banda tenim el cronològic. En un principi partim de dues dates concretes, igualment ben definides. La primera, l'any 1228, correspon a la data del primer manual notarial conservat per a la zona que estudiem. És el manual de Santa Maria d'Alcover⁶, un quadernet de 19 fulls, restaurat fa uns anys i que fou objecte d'un estudi i de la posterior transcripció⁷. La segona data que ens marca el temps de la nostra tesi coincideix amb la celebració de les Corts de Perpinyà de l'any 1351. Allí el rei Pere III va donar una nova normativa per al notariat, establint la doble sèrie de llibres i prohibint les abreviatures en la redacció de les notes en els protocols⁸.

---

⁵ Emili MORERA, *Tarragona cristiana*, vol.I, Tarragona, 1981, p.613.

⁶ Josep M. PONS GURI, *De l'escrivent al notari i de la 'charta' a l'instrument. Recepció dels usos notarians italics a Catalunya*, "Lligall", 7(1993), p.32-33. Fins fa poc temps el *Manual d'Alcover* era considerat el més antic dels conservats a Catalunya, però se n'han localitzat uns fulls a la Seu de Manresa que porten una data anterior.

⁷ A.A.D.D., *Manual d'Alcover*, "Rubrica. De scriptis notariorum", III(1989), p. 161-294.

⁸ Josep M. PONS GURI, "Característiques paleogràfiques dels llibres notarians catalans fins al 1351" a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.1, Barcelona, 1989, p.189-199. Cita el Capítol 19 de les Corts de Perpinyà (Pere III, 1351): *Ad occurrendum desidie...*

No obstant, si el punt de partida és clar ja no ho és tant el d'arribada ja que, per a la zona que ens ocupa i segons el que hem pogut entreveure en la documentació consultada, les normes dictades pel Cerimoniós no foren encara aplicades al Camp de Tarragona fins uns anys més tard, possiblement en virtut de la senyoria eminent de l'arquebisbe⁹. De tota manera prenem la data del 1351 perquè sembla que és un punt lògic d'inflexió dins del procés d'implantació del notariat públic i la seva posterior evolució¹⁰. Ben mirat són dates claus per a la història del notariat, principal objecte del present estudi, però que en cap cas ens han d'encotillar, ans al contrari, ens han de servir per a mirar més enllà, tan abans com després, i així poder parlar d'antecedents o del desenvolupament posterior tal com fem en diversos capítols de la tesi.

Aquest territori, i sobretot aquest temps s'engloben en uns esquemes molt més amplis. Els límits cronològics coincideixen gairebé amb l'època anomenada de l'expansió, des del regnat de Jaume I fins a la meitat del regnat de Pere el Cerimoniós, que finalitza amb la reincorporació del regne de Mallorca (1344-49)¹¹. Un temps en que la monarquia augmenta el seu poder i les institucions es desenvolupen en gran manera degut a diversos factors, el

---

⁹ Victorino SANTAMARÍA, *Estudios notariales. Contribución a la historia del Notariado en Cataluña*, Barcelona, 1917, p.39-57. Fa nombroses referències als concilis provincials i a les constitucions en que es legisla sobre la funció notarial. El concili en el que es regula la qüestió de la redacció és el de l'any 1364, convocat per Pere de Clasquerí.

¹⁰ Una altra data que gairebé ens coincideix és la normativa de l'any 1359 en que s'obligava als juristes que pretenien exercir a les viles i ciutats catalanes a tenir personalment *tots los sinc libres ordinaris de dret civil (...) o almenys los libres ordinaris de dret canònic*. (Constitucions de Catalunya, vol.II, lib., II, tit. VI, const. IV, cap. XII). Aquesta normativa és la que materialitza la culminació de la recepció del Dret Comú a casa nostra.

¹¹ Carme BATLLE, *L'expansió baixmedieval, segles XIII-XV*, a *Història de Catalunya, vol.III*, Barcelona, 1988, p.21.

més interessant dels quals per al nostre treball es troba en l'àmbit jurídic amb la incorporació del Dret Comú. Aquest referma el paper del rei com a Príncep d'un territori a la vegada que es van transformant les velles estructures feudals on la noblesa hi tenia un lloc privilegiat¹².

Juntament a l'expansió del domini català per la Mediterrània i gairebé de forma paral·lela assistim a un desenvolupament del comerç, tant marítim com terrestre, així com un progrés dels mètodes comercials. És evident l'augment demogràfic, sobretot a la ciutat de Barcelona, a part del creixement en els àmbits rurals referents a les qüestions agràries. L'expansió econòmica, amb els diversos índexs que la determinen, és també un factor que ajuda a emmarcar el nostre estudi. Es presenta com un marc favorable per a l'evolució del notariat fins que arribà a mitjans segle XIV amb la crisi, un moment en que també la institució notarial necessitava d'una revisió, materialitzada en les Corts de Perpinyà.

És doncs un període prou definit, per la qual cosa volem reafirmar que l'elecció d'aquest temps no és fruit de la casualitat sinó que és producte d'una reflexió acurada sobre els diversos factors que es posen en moviment en aquest temps. Tant els polítics com els econòmics o els culturals, als quals hi podriem afegir que es tracta d'un període en el que s'expandeix l'Escolàstica a Catalunya, o en el que hi ha una transició vers una mentalitat més individual, sobretot en els aspectes de pràctica religiosa i d'actituds davant la mort. També un temps d'evolució en l'àmbit de l'escriptura, en el que aquesta adopta les

---

¹² *Ibidem*, p.69-72.

formes del que hom anomena escriptura gòtica. Partint de la lletra carolina a principis del segle XIII arriba a canonitzar-se a finals d'aquesta centúria i deixa pas a la bastarda a mitjans del segle XIV, moment en que tanquem la nostra recerca.

Totes aquestes referències són importants per a emmarcar la qüestió del notariat a un nivell general. Però cal aterrar a la zona concreta en la qual centrem el nostre estudi. El Camp de Tarragona és un dels grans oblidats per la historiografia quan es tracta dels segles XIII-XIV¹³. És un període poc estudiat malgrat ser un temps fonamental per a entendre els segles següents i per a comprendre la crisi de mitjans segle XIV¹⁴. La historiografia s'ha centrat més aviat en la qüestió de l'ocupació de la ciutat al segle XII¹⁵ o en la Baixa Edat Mitjana¹⁶ presentant un gran buit en els segles intermedis en els que centrem la nostra tesi. De tota manera és interessant conèixer la situació del Camp durant tot el procés de restauració i repoblació ja que és un temps en el que s'esbossa

---

¹³ Sobre l'Edat Mitjana al Camp de Tarragona vegi's Ezequiel GORT JUANPERE, "Tarragona i el Tarragonès a l'Edat Mitjana", a Enric OLIVÉ, *Història del Camp de Tarragona: El Tarragonès*, Tarragona, 1989, p. 34-62.

¹⁴ Maria BONET DONATO, *Aproximació a la societat i economia de Tarragona a la Plena Edat Mitjana*, Tarragona, 1996, p.9-10.

¹⁵ Josep IGLÉSIES FORT, *La restauració de Tarragona*, Barcelona, 1963. Josep M. FONT RIUS, *Entorn de la restauració cristiana de Tarragona. Esquema de la seva ordenació jurídica inicial*, "Boletín Arqueológico" 93-96(1966), p.85-105. Lawrence J. Mc.CRANCK, *Restauración canónica e intento de reconquista de la sede tarraconense*, "Cuadernos de historia de España" (Buenos Aires), LXI-LXII(1977), p.145-245; *La restauración eclesiástica y reconquista de la Cataluña del siglo XI: Ramon Berenguer I y la Sede de Tarragona*, "Analecta Sacra Tarraconensia" 49-50(1976-1977), p.5-39. Antoni PLADEVALL, *La metròpoli de Tarragona. Nou-cents anys de la seva restauració medieval*, Barcelona, 1991. F.Javier FACI LACASTA, "Algunas observaciones sobre la restauración de Tarragona", a *Miscel.lània en homenatge a Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, p.469-485. Jordi FIGUERAS I JOVÉ, *La restauració de la seu de Tarragona*, Abadía de Montserrat, 1992.

¹⁶ Eufemià FORT I COGUL, *Notícia històrica d'una singular institució medieval. La comunitat de pobles del Camp de Tarragona*, Barcelona, 1975. Aquest treball es centra en la institució de la Comuna del Camp però tracta també els antecedents històrics com ara la

la forma de govern dels segles posteriors, qüestió que també afectarà a l'organització de la institució notarial. A més cal no oblidar que l'ocupació cristiana va evolucionar vers un procés de feudalització¹⁷. Ja en l'època de Robert Bordet¹⁸, personatge que es mou entre la sorpresa de la seva designació com a *princeps* i la seva desaparició¹⁹, el desenvolupament polític va encaminat precisament vers l'objectiu repoblador que troba en les múltiples concessions de cartes de població un dels elements més evidents²⁰. Però l'ocupació comportà també friccions continuades entre els dos senyors, rei i arquebisbe, ja a partir de mitjans del segle XII. Les hagueren de llimar amb les concòrdies *Ad notitiam* i *Ad perennem*, amb les que es va dissenyar un estil de govern que perdurà per molts segles tot i que no d'una forma planera sinó més aviat plagada de noves contrarietats entre ambdós senyors. De fet les diferències entre el metropolità i el monarca provenien ja del moment de la restauració de la seu metropolitana, quan s'encomanà la repoblació al bisbe Oleguer de Barcelona, preconitzat també arquebisbe tarragoní. Aquest no va participar directament en el procés de repoblació ja que no va habitar mai a la ciutat, fet que ha valgut algun comentari referint-se al fet com de fracàs del procés²¹. La

---

qüestió del repoblament del Camp, p.13-26. Francesc CORTIELLA, *Una ciutat catalana a darreries de l'Edat Mitjana: Tarragona*, Tarragona, 1984.

¹⁷ Sobre aquests aspecte concret vegi's el treball de Maria BONET DONATO, *La feudalització de Tarragona (segle XII)*, "Butlletí Arqueològic" 16(1994), p. 211-239.

¹⁸ Emilio MORERA, *Tarragona...*, *op.cit.*, vol. I, p.374-96; 432-455. Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ, "Terminologia jurídica i Dret Comú: a propòsit de Robert Bordet, 'Princeps' de Tarragona, (s.XII)", a *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà*, Tarragona, 1997, p.355-362.

¹⁹ Maria BONET DONATO, *Aproximació...*, *op.cit.*, p.15-16.

²⁰ Josep M. FONT RIUS, *Cartas de población...*, vol.I,2, *op.cit.*, p.723-725.

²¹ Josep M. RECASENS I COMES, *La ciutat de Tarragona*, vol.II, Barcelona, 1975, p. 55-69.

restauració de la seu no esdevingué definitiva fins uns anys més tard, tal vegada per l'eficàcia de Robert d'Aguiló i també possiblement per la preponderància de l'arquebisbe per damunt del rei. D'aquesta manera es va erigir a la ciutat de Tarragona un centre de poder entorn de la catedral i de la persona de l'arquebisbe a qui acompanyaren, des de l'any 1154, els canonges²². El Capítol, creat per Bernat Tort, esdevindrà amb el temps un altre pol de poder sobre algunes poblacions del Camp²³ i també sobre la metròpoli, arribant a picabaralles que van més enllà de l'anècdota ja que al seu darrera s'hi amaga una veritable lluita pel poder. Aquestes divergències van arribar a un punt culminant durant el mandat de Benet de Rocabertí, produïnt-se entrades violentes a la Catedral i assalts a mà armada²⁴. També després de la mort de Bernat d'Olivella ocupà la seu vacant el paborde del Capítol, produïnt-se nous conflictes tot i que aquesta vegada entre el paborde i la resta de canonges²⁵.

Els conflictes jurisdiccionals van continuar, doncs, al llarg del segle XIII, tal com ens demostra l'escadussera bibliografia, no sense problemes ni

---

²² Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, Tarragona, 1985, p. 84:

²³ Sobre aquesta qüestió veure els treballs d'Ezequiel GORT JUANPERE, *Reus, 800 anys de les cartes de població*, Reus, 1986; *Riudoms als segles XII i XIII*, Riudoms, 1987; *La Cambreria de la Seu de Tarragona, segles XII i XIII*, Reus, 1990. Juntament amb M. Aragonès, *Pere de Luna i la senyoria de Reus. Benet XIII, una obstinació proverbial*, Reus, 1987. Si bé aquesta és una obra per a un període posterior també es fan referències a temps anteriors.

²⁴ Ezequiel GORT JUANPERE, "Tarragona...", *op.cit.*, p.44-45. Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, *op.cit.*, p.159-167.

²⁵ Maria BONET DONATO, *Aproximació...*, *op.cit.*, p.16-18. Josep TRENCHS I ÒDENA, *El testament de Bernat d'Olivella i les seves conseqüències al Camp de Tarragona*, "Estudis d'Història Medieval", vol.II (1970), p.33-44. El Capítol va haver d'adquirir el lloc de Riudoms per tal de fer front a les disposicions del testament del difunt metropolità: dotar unes capellanies en honor a Santa Tecla, rebre un pobre al Capítol i celebrar dos aniversaris. Evidentment els canonges estaven interessats en complir aquest testament ja que rebrien directament els beneficis dels llegats de l'arquebisbe a l'hora que incrementaven el seu poder en una altra població del Camp.

dificultats²⁶. Al costat d'aquests enfrontaments ens trobem amb l'arquebisbe Pere d'Albalat, el qual va jugar un important paper a la Tarraconense. Les seves relacions amb el llegat papal després del IV Concili del Laterà van propiciar l'aplicació de les reformes esdevingudes l'any 1215 amb una certa promptesa²⁷. Però en algunes de les topades senyoriales hom hi ha volgut veure també l'origen de la Comuna del Camp²⁸, institució que va donar certa identitat dels pobles de la zona enfront de la senyoria. I és que l'Església de Tarragona exercia el senyoriu al Camp amb una certa complexitat, derivada aquesta dels drets que tenien les diverses dignitats del Capítol de la Catedral en els diversos llocs, tal com hem apuntat més amunt. No obstant, la senyoria reial tampoc va escapar de la conflictivitat, essent un dels punts culminants l'assalt del castell del rei, a Tarragona, que es va produir l'any 1282 per part d'alguns homes de la Selva del Camp. Anaven a treure el bestiar que Bernat de Bolea els havia pres com a penyora del pagament a què estaven obligats pel subsidi de l'armada reial, una de tantes peticions que feien els senyors al Camp²⁹. A partir d'aquí hom pot considerar que la consciència popular dels drets i franquesses dels pobles del Camp era cada dia més latent, produïnt-se ja l'any 1276 una primera

---

²⁶ Vegi's sobre això Carme BATLLE, *Una conjura dels tarragonins contra l'autoritat (1276)*, "Butlletí Arqueològic", 133-144, (1976-77), p. 203-207. Francesc CORTIELLA, "Les relacions dels arquebisbes de Tarragona amb els pobles del Camp, durant el regnat de Pere el Gran, segons l'Índex Vell de Tarragona", a *La societat mediterrànea all'epoca del Vespro. XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona. Vol.2*, Palermo, 1983, p.437-446. Josefina CUBELLS, "Aspectos político-sociales en Tarragona entre los años 1276-1285", *Idem*, vol.2, Palermo, 1983, p.461-480. M.Lluïsa RAMOS, *Sobre alguns conflictes socials a Tarragona i comarques properes durant els primers anys de la dècada de 1280 a través de la documentació conservada a la Cancelleria Reial*, "Quaderns d'Història Tarraconenses" XII(1993), p.67-95. L'apèndix documental corresponent a aquest article està publicat a "Quaderns d'Història Tarraconenses" XIII (1994), p.307-310.

²⁷ Peter LINEHAN, "Pedro de Albalat y su 'Summa Septem Sacramentorum' ", a IDEM, *Spanish church and society 1150-1300*, London, 1983, III, p. 9-30.

²⁸ Cfr. Eufemià FORT I COGUL, *Notícia històrica...*, *op.cit.*, sobretot p. 27-37.

²⁹ M. Lluïsa RAMOS, *Sobre alguns conflictes...*, *op.cit.*, p.78.

conjura per raó d'una exigència impositiva, datada per Carme Batlle. Igualment, al 1288, els homes del Camp van sortir a defensar els seus furs enfront de la crida que va fer el rei Alfons per a que els camptarragonins acudissin a defensar-lo. També es van negar novament, l'any 1296, a contribuir a les peticions del rei Jaume II. No obstant, diu Fort, no fou aquesta una reunió formal de la Comuna, entre altres coses perquè hi va prendre part la ciutat de Tarragona, cosa que no va fer mai més en èpoques posteriors. L'any 1305, l'arquebisbe Roderic Tello va demanar que els pobles del Camp col·laboressin en la reparació de les muralles de la ciutat, petició a la que s'hi van negar els interessats. Tot això ens porta ressonàncies d'un desenvolupament de les institucions entre les que hi hem d'incloure la del municipi³⁰.

Però també cal referir-nos a les qüestions econòmiques car, si a nivell general del Principat es dona un període d'expansió, també aquest afecta a Tarragona, essent un temps clarament definit per les notícies que aporta la documentació³¹. Cal parlar de l'ambient propici que van oferir les conquestes de Mallorca i València i la posterior expansió per la Mediterrània occidental, situació que no van desaproveitar els cavallers i la gran burgesia tarragonina, la qual té en Pere Martell un prototipus ideal³². Paral·lel a tot això és el desenvolupament demogràfic, que en alguns moments va estar relacionat amb

---

³⁰ Ezequiel GORT JUANPERE, "Tarragona...", *op.cit.*, p.45-46. Josep M. Josep M. RECASENS, *La ciutat...*, *op.cit.*, p. 175-189.

³¹ Maria BONET DONATO, *Aproximació...*, *op.cit.*, p.9. Aquest treball que citem repetidament "...pretén explicar algunes de les característiques fonamentals de l'economia i societat de Tarragona en un període de creixement econòmic, que es concreta entre els anys 1260 i 1348". Són les dates que coincideixen amb els primers manuals notariaus de la ciutat de Tarragona i que s'analitzen exhaustivament per a dur a terme l'estudi a que ens referim.

³² Josep M. RECASENS, *La ciutat...*, *op.cit.*, p.- 99-112.

l'activitat repobladora i amb els establiments, i que va anar marcat clarament per un increment notable. Fou a primers del segle XIV quan es va donar el creixement més important, però també fou més endavant quan va començar la recessió. Poblacions com Reus, La Selva o Valls van perdre població després de la Pesta del 1348, tot i que la més afectada sembla que fou La Selva, que va passar de tenir 606 focs l'any 1339 a tenir-ne 430 l'any 1358³³. El fre demogràfic anava igualment paral·lel a les qüestions econòmiques, i també va comportar una crisi social que, en el cas de Reus, va afectar també al senyoriu, en mans del cambrer de Tarragona en aquells moments³⁴.

Aquesta situació de crisi va perllongar-se fins al segle XV, temps que s'escapa ja del nostre àmbit de recerca i en el qual la situació del notariat també havia variat, sobretot gràcies als canvis introduïts per les Corts de Perpinyà l'any 1351, any en que cloem la nostra recerca. El panorama que hem observat ens trasllada doncs a una època de desenvolupament en la que els notaris hi van jugar un paper important.

---

³³ Ezequiel GORT JUANPERE, "Tarragona...", *op.cit.*, p.48; 51-54. Pere ANGUERA; Ezequiel GORT; Jordi MÈLICH, *Aproximació a la història de Reus. Vol.I*, Reus,1983, p. 37-40. En aquestes pàgines, escrites per Gort, s'apunta la possibilitat d'irregularitats en el fogatge de 1339, cosa que faria ballar les dades que resenyem més amunt.

³⁴ *Ibidem*, p.41-43.

4. Mètode i fonts.

Per tal de desenvolupar els continguts que acabem d'exposar partim de l'anàlisi de diverses fonts documentals, essent les principals els productes de l'activitat notarial. En primer lloc, i com a bàsics, els llibres notariais. Aquests ens ofereixen dades directes sobre els notaris a títol individual i sobre el funcionament de les notaries. També són una font elemental per a l'anàlisi de l'escriptura notular. La riquesa dels fons notariais dels nostres arxius ens ha obligat a centrar-nos en unes determinades poblacions –les més significatives– tot i que hi ha manuals notariais del segle XIV –també, en alguns llocs, del XIII– en gran part de les poblacions del Camp de Tarragona. Hem fet un repàs exhaustiu de cada llibre de les poblacions en qüestió –Alcover, La Selva, Reus, Tarragona i Valls– tot analitzant les seves característiques principals. S'han repassat per a trobar notícies referents al notariat i el seu funcionament, i també sobre el funcionament de les escrivanies. Ara bé, només alguns d'ells han estat treballats amb profunditat en qüestions com ara l'escriptura, elaborant uns abecedaris i uns quadres d'enllaços. Només els tres primers llibres de Reus s'han buidat completament, obtenint un total de 792 instruments, i per tal de treballar els establiments emfitèutics s'ha buidat el primer llibre de cada notari de Reus i d'Alcover, donant com a resultat poc més d'un miler de documents.

La gran quantitat de documentació que hem localitzat ens ha obligat a utilitzar els recursos informàtics que hi ha al nostre abast. Per a treballar aquests llibres i la informació continguda hem utilitzat bases de dades elaborades amb el programa Microsoft Access, que ens ha permès manejar

gran quantitat d'informació, recuperar-la fàcilment i també elaborar els quadres que incloem en el text. Les pròpies característiques de la documentació notarial, sobretot el seu caràcter seriat, ens han ajudat a desglossar els documents en múltiples camps que ens permetessin posteriorment recuperar les dades amb diversos criteris. Així s'han elaborat uns models de fitxa adequats a la nostra recerca, i ho hem realitzat en els casos que treballavem les característiques dels llibres, les filigranes, i també el notariat i les diverses notícies que anavem localitzant. Sobretot la informatització de les dades ha estat important en el buidatge exhaustiu dels tres primers llibres de Reus i també per al buidatge dels establiments emfitèutics. Per al tractament de les imatges que insertem en el text, tant en el recull d'abreviatures, de dibuixos i anotacions de l'interior dels llibres notariais, com dels *signa notariorum* i també de les filigranes, s'ha utilitzat el programa Adobe Photoshop. Per al tractament dels textos s'ha utilitzat el programa Word, en la versió Office 97, permetent establir relacions entre els altres programes esmentats i facilitant-nos també l'abocar tota la informació continguda en les bases de dades directament al text. En l'ús de la informàtica hem tingut sempre presents els problemes que pot generar la seva aplicació a la documentació històrica, qüestions que exposa la bibliografia sobre el tema que citem en l'estat de la qüestió.

A banda dels protocols notariais citem en segon lloc els pergamins que hi ha en els arxius per tal d'extreure informació sobre l'evolució del notariat públic a partir de les subscripcions notariais. En alguna ocasió ens hem servit de còpies de la documentació en pergamí insertades en cartularis tan importants com l'anomenat *Llibre de la Corretja*, o el *Còdex A-B*, ambdós de

l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. També s'han analitzat fonts publicades com el *Diplomatari de Poblet*, el *Llibre Blanc de Santes Creus* o les conegudes *Cartas de población y franquicia* de Font Rius. Altres fonts documentals són les que han sorgit de la cúria episcopal i que ens donen dades sobre l'organització del notariat i el seu control per part de l'arquebisbe de Tarragona, senyor jurisdiccional del Camp, contingudes moltes d'elles en els Registres de Negocis de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

Totes les dades extretes de les fonts documentals s'han comparat amb la informació que ens proporcionava l'extensa bibliografia consultada. Aquesta ens ha servit en la majoria de casos per a obtenir dades sobre el notariat de forma que podiem establir paral·lelismes entre el notariat català en general i els aspectes més locals del cas del Camp de Tarragona. Dades totes elles que també han servit per a substituir, en algun cas, els silencis de la documentació local. La bibliografia és doncs un element bàsic que hem utilitzat i que presentem al final del treball, part de la qual ha estat localitzada per Internet i a través de bases de dades introduïdes a la xarxa.

5. Estat de la qüestió.

Amb el que acabem d'esmentar referent al mètode i les fonts no fem més que seguir les premisses d'altres treballs que han estudiat la institució notarial, tant a fora del país com a casa nostra. L'interès que desperta la documentació notarial en els historiadors porta a veure'n infinites possibilitats per a la recerca. Una d'aquestes és la d'estudiar el notariat a través de la

documentació generada per la pròpia institució com a fruit de la seva activitat³⁵.

Aquest fet es posa de manifest en la producció bibliogràfica que ens porta a Itàlia com a punt de partida d'aquest estat de la qüestió i que ens posa en evidència l'abundància d'estudis sobre el tema del notariat.

Si parlem d'Itàlia en primer lloc és perquè fou allí on es va donar la renovació del Dret i els importants canvis que afectaren al notariat llatí, reflectint-se aquest fet en la bibliografia, més rica en monografies locals que no pas en obres de conjunt³⁶. Un dels exponents és l'obra de Giorgio Costamagna, autor que ha dedicat diversos estudis als notaris, essent un dels més importants el que dedica al notariat genovès. D'aquest en fa un repàs a la seva organització i, sobretot, al seu paper dins de la societat³⁷. És aquest un llibre que està publicat pel *Consiglio Nazionale del Notariato*, organisme que es va

---

³⁵ Rosa M. BLASCO MARTÍNEZ, *Una aproximación a la institución notarial en Cantabria*, Santander, 1990, p.21-33. Les fonts per a conèixer la institució notarial poden ser directes o indirectes. Les primeres són bàsicament els fonaments legals notariais, la literatura notarial i els documents notariais, essent aquests darrers els que poden aportar més dades sobre el funcionament del notariat dia a dia i de la seva activitat.

³⁶ E. DURANDO, *Il tabellionato o notariato*, Torino, 1897. Constitueix l'única història de conjunt sobre el notariat italià.

³⁷ Giorgio COSTAMAGNA, *Il notaio a Genova tra prestigio e potere*, Roma, 1970. Aquest autor té altres estudis sobre notaris centrats en els aspectes de la documentació i també de l'escriptura en els manuals notariais, com ara "Influenze tachigrafiche sulla formazione del segno del tabellionato nell'Italia settentrionale (sec. IX-XI)", a *Atti dell'Accademia ligure di Scienze e lettere*, Gènova, 1950; "I notai del Sacro Palazzo a Genova (sec. X-XI)", a *Atti dell'Accademia Ligure di Scienze e lettere*, Gènova, 1954; *La triplice redazione dell'instrumentum genovese*, Gènova, 1961; *La scomparsa della tachigrafia notarile nell'avvento dell'abbreviatura*, "Atti della Società Ligure di Storia Patria" (Gènova), Nuova Serie III, LXXVII (1963); "Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia", a *Fonti e studi del 'Corpus membranarum italicarum'*, vol.1, Roma, 1968; "Evoluzione della corsiva notarile genovese nei secoli XVI e XVII", a *Miscellanea in memoria di Giorgio Cencetti*, Torí, 1973; *Il documento notarile genovese nell'età di Rolandino*, "Atti della Società ligure di Storia Patria" (Gènova), 24,2(1984), p.367-382; "Il notariato nell'Italia settentrionale durante i secoli XII e XIII", a *Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV*, València, 1989, p.991-995, treball aquest darrer en el que es tracta igualment l'evolució del notariat italià però d'una forma més general, però parant més atenció a la tipologia documental, tenint en compte el dret justinianenc i el paper del papat en el procés de transformació del notariat.

plantejar aquesta mena d'estudis ja des de l'aparició del primer de la col·lecció *Studi storici sul notariato italiano*³⁸. S'inclouen altres estudis igualment interessants, dels quals destaquem un altre de Costamagna i Amellotti³⁹, i un de Giorgio Cencetti⁴⁰. Aquest autor és també recopilador d'un conjunt d'articles sobre el notariat bolonyès⁴¹.

Així doncs es dibuixa un panorama historiogràfic que té dos centres principals d'atenció. Per un costat hi ha tot el referent a la institució notarial i la seva història i per l'altre tot el que està relacionat amb l'instrument notarial. Respecte del primer tema cal dir que la majoria d'estudis giren entorn del tema de la implantació del notariat públic a partir del segle XII. Lògicament són estudis que es centren en el pas progressiu del simple *scriptor* al *notarius*

³⁸ En la presentació del llibre de Giorgio Costamagna, l'any 1970, Ugo Nicolini feia una reflexió entorn de la historiografia del notariat italià –*Per una storia del notariato italiano*, p.IX-XVIII– en la que es dissenyaven les vies per on havia d'anar la Història del notariat. La publicació de monografies locals i estudis particulars era un dels punts sobre els que es recolzava més sòlidament, a més de tenir en compte la importància dels treballs de síntesi i la publicació de fonts notariales, especialment els llibres d'imbreviatures.

³⁹ Mario AMELLOTTI; Giorgio COSTAMAGNA, *Alle origini del Notariato italiano*, Roma, 1975. Amelotti dedica la primera part del llibre centrant-se sobretot en la qüestió dels *tabelliones* romans i la seva producció documental. Costamagna, seguint la mateixa línia metodològica, dedica un capítol al notariat al *regnum Italiae*, un altre al document notarial que és complementat per un tercer en el qual es presenten les funcions jurídiques del document notarial. En aquest el punt de partida és la pregunta que es fa l'autor sobre si la *charta* alt-medieval fou un document dispositiu i també era realment provatori. Acompanyen aquestes darreres qüestions algunes reflexions entorn de les notícies dorsals com a primer pas per a la redacció d'aquestes documents.

⁴⁰ Giorgio CENCETTI, *Notariato medievale Bolognese*, vol.1, Roma, 1977. Anàlisi de la institució notarial a la Bolonya medieval no oblida la formació de l'Arxiu Notarial, el lloc on desenvolupa part de la seva activitat el notariat bolonyès –*Il palazzo dei notari*–, així com una menció a la figura de Rolandino Passaggeri. Anteriorment ja havia fet altres reballs més generals i no tan profunds com aquest en els quals estudiava l'evolució cap al notari medieval i la plena implantació d'aquest, "Dal tabellone romano al notaio medievale", a *Il notariato veronese attraverso i secoli*, Verona, 1966, p.XIX-XXIX; "Il notaio medievale italiano", a *Atti della Società Ligure di storia patria*, N.S., IV (1964), p.VII-XXIII.

⁴¹ Giorgio CENCETTI (comp.), *Notariato medievale bolognese*, vol.2, Roma, 1977. En aquest llibre hi ha treballs de Costamagna, Orlandelli, Ferrara, Fasoli, Ortalli i Tamba, que tracten tant l'aspecte de la documentació –pas de la *charta* a l'*instrumentum*–, la historiografia sobre el notariat, l'organització i la vida dels notaris a la societat bolonyesa de l'Edat Mitjana. En definitiva segueixen la tendència dominant a la historiografia italiana sobre el notariat.

*publicus*⁴², encara que també n'hi ha algun que arrenca dels temps altmedievals per a esbossar l'ambient anterior a l'aparició del notariat públic⁴³. Un dels treballs que encara continua essent útil, sobretot per la seva visió de síntesi, és el del professor Petrucci, una introducció a un recull documental que aporta dades sobre la institució notarial a Itàlia⁴⁴. A banda d'aquests estudis també cal tenir en compte totes les monografies locals que analitzen la institució notarial des dels orígens fins a una determinada època, a banda dels que ja hem citat en l'apartat introductori. Autors com Briganti, Caneda, D'Orazi, De Lorenzi, Luchetti, Rossini i Sandrucci⁴⁵ ens transporten a àmbits locals però dins de períodes amplis, mentre que altres es centren més en una cronologia molt més delimitada⁴⁶. També són concretes les monografies centrades en els personatges

---

⁴² Giorgio CENCETTI, "Dal tabellone ...", *op.cit.*, 1966, p. XIX-XXIX.

⁴³ Guido MENGOZZI, *Ricerche sull'attività della scuola di Pavia nell'alto Medio Evo*, Pavia, 1924. Aquest és un important precedent dels estudis sobre el notariat, en el que analitza llargament l'evolució del notariat a l'Alta Edat Mitjana, precisament a partir de l'activitat intel·lectual de l'escola de Pavia. Conjuga elements que ens seran molt útils per a la nostra tesi, centrats tots ells en la qüestió del renaixement del dret. Destaquem també el treball de Giovanna NICOLAJ, *Cultura e prassi di notai preirneriani: alle origini del rinascimento giuridico*, Milano, 1991.

⁴⁴ Armando PETRUCCI, *Notarii. Documenti per la storia del notariato italiano*, Milano, 1958.

⁴⁵ Francesco BRIGANTI, *L'Umbria nella storia del notariato italiano. Archivi notarili nelle provincie di Perugia e Termi*, Perugia, 1958. Pio CANEDA, *Il notariato in Sardegna*, Cagliari, 1936. M. D'ORAZI FLAVONI, *Aspetti del notariato napoletano*, Roma, 1960. Paolo DE LORENZI, *Storia del notariato ravennate*, 2 vols., Ravenna, 1972. Marcello LUCHETTI, *Storia del notariato a Pesaro e Urbino: dall'alto Medioevo al 17 secolo*, 1993. Egidio ROSSINI, *Il notariato veronese dalle origini alla fine del secolo XIV*, Verona, 1983. Silvio SANDRUCCI, *Appunti sull'evoluzione del notariato in Toscana*, Firenze, 1932.

⁴⁶ Ottavio BANTI, *Ricerche sul notariato a Pisa tra il secolo XIII e il secolo XIV*, Livorno, 1966. Arnaldo FORTINI, *I notai nella città di san Francesco. Omaggio del Consiglio Nazionale del notariato*, Sta.Maria degli Angeli/Assisi, 1962. Francesco MAGISTRALE, *Notariato e documentazione in terra di Bari. Ricerche su forme, rogatari, credibilità dei documenti latini nei secoli IX-XI*, Bari, 1984. Beatrice PASCIUTA, *I notai a Palermo nel XIV secolo. Uno studio prosopografico*, Messina, 1995. Treball aquest que preten superar la divisió entre el notari com a categoria professional amb una 'status' i uns coneixements, i el notari com a grup social que actua en la societat amb un paper fonamental. A més descobreix la documentació com a font que forneix de notícies relatives a l'activitat pública i privada dels notaris. Corrado PECORELLA, *L'organizzazione notarile a Piacenza*, Milano, 1965. *IDEM*, *Studi sul notariato a Piacenza nel secolo XIII*, Milano, 1968.

que van fer possible l'aparició del notariat públic: Rainer de Perugia o Rolandino⁴⁷. Dins d'aquest apartat volem destacar preferentment una monografia que analitza el notariat milanès i el document notarial⁴⁸. Dividit en dos grans parts que tenen el segle XIII com a eix central, parteix de la primera edat comunal en la qual ja observa certa homogeneïtat en les *chartae*. Això l'indueix a pensar en la utilització de models comuns o també en l'assistència dels notaris als mateixos llocs de formació i estudi, amb els mateixos mestres. Liva assenyala Pavia com a lloc possible d'aprenentatge de la funció notarial, tema entorn del qual gira el desenvolupament d'aquesta interessant obra ja que continuament fa referència al notari, a la professió, a la formació, a l'instrument, a les fórmules...per acabar donant atenció especial al col·legi notarial. Sobre el notariat a Pavia, ja que l'hem esmentat, hi ha un treball de Ezio Barbieri⁴⁹ per als segles XI-XIV, en el qual es dóna summa importància a la figura del notari, a la seva producció documental en diferents àmbits i al seu lloc dins de la societat civil. A la vegada destaquem el recull documental, les reproduccions en facsímil i la bibliografia, útils tots ells per a qualsevol recerca que vulgui fer comparacions entre el notariat en diferents indrets. Igualment cal tenir en compte el llibre de Guido Mengozzi, anomenat més amunt.

---

⁴⁷ Giuseppe BRIGANTI, *Raniero da Perugia. L'insegnamento e la legislazione notarile in Perugia (secoli XIII e XIV)*, Perugia, 1947. Arturo PALMIERI, *Rolandino Passeggeri*, Bologna, 1933. Giorgio CENCETTI, *Rolandino Passagieri dal mito alla storia*, "Rivista del Notariato" IV (1950), p. 373-387 (utilitzem la versió publicada a *Lo Studio di Bologna*, Bologna, 1989, p. 211-224).

⁴⁸ Alberto LIVA, *Notariato e documento notarile a Milano. Dall'alto Medioevo alla fine del Settecento*, Roma, 1979.

⁴⁹ Ezio BARBIERI, *Notariato e documento notarile a Pavia, secoli XI-XIV*, Firenze, 1990.

La bibliografia italiana també proporciona interessants llistes de notaris de diverses ciutats. Són catàlegs que poden ser molt útils en el moment de dur a terme alguna recerca molt més centrada en Itàlia ja que les dades només inclouem el nom, dates extremes i lloc on actuen els notaris⁵⁰. El seu estil ens posa en consonància amb totes les qüestions relacionades amb l'organització del notariat i amb el funcionament dels col·legis notariaus locals, temes sobre els que també hi ha producció historiogràfica⁵¹.

Altres treballs ja no tan exhaustius com els anteriors són els de Luisa D'Arienzo, Armando F. Verde, Henri Besc o Silio P.P. Scalfati, tots ells centrats en àmbits més restringits, tant a nivell geogràfic com cronològic⁵².

---

⁵⁰ Antonio ALIANI, *Il notariato a Parma. La "Matricula collegii notariorum Parmae" (1406-1805)*, Milano, 1995. Roberto FERRARA; Vittorio VALENTINI (eds.), *Liber sive matricula notariorum comunis Bononie (1219-1299)*, Roma, 1980. Achille FRANÇOIS, *Elenco di notari che rogarono atti in Roma del seccolo XIV all'anno 1886*, Roma, 1886. Grazielle GRANDI VENTURI (ed.), *Indice dei notai bolognesi dal 13 al 19 secolo: Angelo Calisto Ridolfi*, Bologna, 1990. *Il Notariato nella civiltà italiana. Biografie notarile dall'VII al XX secolo*, edizione a cura del Consiglio Nazionale del Notariato, Milano, 1961. Richelmo MEUCCI, *Elenco cronologico dei notari di Roma e Velletri e dei loro coadiutori (dal 1885 al 1930)*, Subiaco, 1931.

⁵¹ Bianca BETTO, *Strutture e compiti del collegio notarile di treviso attraverso documenti editi ed inediti del secolo XIV*, Milano, 1972. Salvatore SAMMARTANO, *Le funzioni dei notai nell'amministrazione del comune de l'Aquila (sec. XIV-XVI)*, Roma, 1967. Giulio SANCASSANI, "Il Collegio dei Notai di Verona", a *Il notariato veronese attraverso i secoli*, Verona, 1966, p.3-24. Nicoletta SARTI (ed.), *gli Statuti della Società dei notai di Bologna dell'anno 1336. Contributo alla Storia di una corporazione cittadina*, Milano, 1988. Giuseppe SCARAZZINI (ed.), *Statuti notarili di Bergamo (sec. XIII)*, Roma, 1977. Ludovico ZDEKAUER, *Sugli statuti dell'arte dei giudici e notai di San Gimignano (1347-1525)*, "Miscellanea storica della Valdesa", anno IV, fasc. 1, (1986), separata.

⁵² L. D'ARIENZO, *Il notariato a Iglesias in epoca comunale*, "Archivio Storico Sardo" (Càller), 35(1986), p.23-33; Armando F. VERDE, "Nota su notai de o studio fiorentino della fine del '400", a *Il notariato nella civiltà toscana: Atti di un convegno (1981)*, Roma, 1985, p.365-389; Henri BESC, *Il notariato nella società siciliana medioevale*, "EHDAP" 7(1979), p.169-192, estudi on remarca la complexitat de l'organització dels notaris sicilians així com de la movilitat i dels afers econòmics particulars dels notaris; Silio P.P. SCALFATI, *Il notariato in Corsica dall'epoca pisana a quelle genovese*, "Atti della Società ligure di Storia Patria" (Gènova), 24,2(1984), p.383-397. D'aquest darrer autor citem també un últim treball en el que tracta el pas de la *charta* a l'instrument públic a la Itàlia medieval tot partint del document altmedieval: "*Charta, Breve, Instrumentum. Documenti privati e Notariato nell'italia Medioevale*", a Pilar OSTOS SALCEDO-M. Luisa PARDO RODRÍGUEZ (ed.), *El notariado andaluz en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna*, Sevilla, 1996, p.33-46; Vito PIERGIOVANNI, "Scienza giuridica e notariato italiano tra Medioevo ed Età Moderna", a *Idem*,

Finalment destaquen les aportacions dels estudiosos italians al *VII Congreso Internacional de Diplomática* l'any 1986, un punt de trobada per a nombrosos treballs sobre el notariat públic dels quals destaquen novament Costamagna, Nicolaj, Amelotti, C. Carbonetti, R. Ferrara, G. Migliardi, G. Orlandelli, F. Selmi, G. Tamba⁵³. Sobretot els primers, sense menysprear la resta, ens ofereixen la possibilitat d'estudis comparats amb els presentats en aquest congrés per a altres àmbits. En definitiva són totes aquestes obres que hem repassat ràpidament una mostra de la producció historiogràfica dels estudiosos italians entorn de la institució notarial. No obstant ens falta fer esment encara d'una trobada de l'any 1981 en la qual, alguns d'aquests autors van exposar noves els resultats de les seves recerques. Les actes foren publicades l'any 1985 a Roma, i de tots els articles són especialment interessants els de Cassamassima i Petrucci. En ambdós hi veiem sengles investigacions entorn de l'escriptura dels notaris, remarcant la qüestió metodològica que ens serà molt útil per a la nostra pròpia recerca⁵⁴.

, 1996, p.25-32; Giovanna NICOLAJ, "Il 'signum' dei tabellioni romani", a *Studi in honore di Giulio Battelli*, vol.II, Roma, 1979, p.7-40; d'aquesta mateixa autora hi ha un treball sobre l'escriptura notarial *Alle origini della minuscola notarile italiana e dei suoi caratteri storici*, "Scrittura e civiltà", 10(1986), p.49-81. Citar finalment una aportació d'A. PRATESI, "Appunti per una storia dell'evoluzione del notariato", a *Studi in onore di Leopoldo Sandri*, vol.III, Roma, 1983, p.759-772.

⁵³ Les actes del congrés foren publicades amb el títol *Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV*, 2 vols., València, 1989. Giorgio COSTAMAGNA, "Il notariato nell'Italia...", *op.cit.*, 1989; G. NICOLAJ, "Il documento privato e il notariato italiano: le origine", p.967-990; M. AMELOTI, "Il documento notarile greco in italia meridionale", p.1041-1052; C. CARBONETTI VENDITELLI, "Gli scriptores chartarum a Roma nell'altomedioevo", p.1109-1138; R. FERRARA, "La teorica delle *publicationes* nella letteratura giurica de Ranieri a Rolandino", p.1053-1090; G. MIGLIARDI, "Primi indagini sull'evoluzione del formulario notarile nel contratto di diritto marittimo veneziano (secoli XI-XII)", p.1139-1166; G. ORLANDELLI, "Documento e formulari bolognesi da Irnerio alla *Collectio Contractum* di Rolandino", p.1009-1036; F. SELMI, "Documenti notarili veneziani e ravennati del secolo XI", p.1037-1040; G. TAMBA, "L'atto notarile nelle registrazioni pubbliche bolognesi nel secolo XIII", p.1091, 1108.

⁵⁴ E. CASAMASSIMA, "Scrittura documentaria dei 'notarii' e scrittura libraria nei secoli X-XIII. Note paleografiche", a *Il notariato nella civiltà toscana. Atti di un convegno (maggio 1981)*, Roma, 1985, p.-123-143; A. PETRUCCI, "Modello notarile e testualità", *Ibidem*, p. 123-

Si els italians destaquen doncs per aquest tipus d'estudis sobre el notariat també cal que ens hi fixem per una altra tasca tant o més notable que la que hem presentat. Ja fa uns anys que s'estan dedicant importants esforços a la publicació de llibres notariais, i és que Itàlia és el país que guarda les sèries més antigues i completes de manuals notariais del món⁵⁵. Tal vegada per aquesta qüestió hom ha decidit editar-ne els més antics, o els més interessants, com un intent d'apropar la documentació notarial a la recerca i facilitar-ne la seva consulta. Institucions com ara la *R. Deputazione di Storia Patria per la Liguria*⁵⁶, *Deputazione Subalpina di Storia Patria*, el *Consiglio Nazionale del Notariato*, l'*Accademia toscana di Scienze e Lettere* o el *Centro di Ricerca Pergamene medievali e Protocolli Notarili*⁵⁷ són les que més han fet per a

---

145; *Notarii. Documenti per la storia del notariato italiano*, Milà, 1958; *Tabellioni, scrinari e notai nella roma del Medioevo*, "Rivista del Notariato", (Milà), annoXIV, 1-2(1960), p.52-62. Giovanna NICOLAJ, *Alle origini della minuscola...*, *op.cit.* (1986), p.49-81.

⁵⁵ José GÓMEZ PÉREZ, *Guía de los archivos de estado italianos*, Madrid, 1962, p.25-35. En els *archivi di Stato* hi ha diverses publicacions que canalitzen qüestions relacionades amb la documentació que guarden així com recerques basades en els seus fons arxivístics. Anna Maria CORBO, "Relazione descrittiva degli archivi notarili Romani dei secoli XIV-XV nell'Archivio di Stato e nell'Archivio Capitolino", a P.BREZZI; E. LEE, *Gli Atti privati nel tardo medioevo: Fonti per la storia sociale*, Roma., 1984, p.49-67

⁵⁶ Hi ha publicats els següents treballs: *Atti notarili antichi (secoli XI, XIII, XIV, XV e XVI), interpretati dall'avvocato cav. Uff. Carmelo Grassi e corredati da sette tavole in eliotipia*, Catania, 1911. D. BIZZARRI, (ed), *Imbreviature notarili. Liber imbreviaturum Apullensis notarii communis Senarum 1221-1223*, Torino, 1934. D. BIZZARRI, ; M. CHIAUDANO, (eds.) *Imbreviature notarili. Liber imbreviaturum Ildibrandini notarii 1227-1229*, Torino, 1938. M. CHIAUDANO, (ed.), *Notai Liguri del secolo XII: Oberto Scriba de Mercato (1186)*, 4 vols., Genova, 1940. M. CHIAUDANO; R. MOROZZO DELLA ROCCA (eds.), *Notai Liguri del sec. XII: Oberto Scriba de Mercato (1190)*, 1 vol. Genova, 1938. J.E. EIERMAN; H.G. KRUEGER; R.L. REYNOLDS (eds.), *Notai Liguri del sec. XII: Bonvillano (1198)*, 3 vols., Genova, 1939. M.W. HALL; H.G. KRUEGER; R.L.REYNOLDS (eds.), *Notai Liguri del secolo XII: Guglielmo Cassinese (1190-1192)*, 2 vols., Genova, 1938.

⁵⁷ A la col·lecció *Fonti e studi del 'Corpus membranarum italicarum'* hi ha els següents treballs: Pietro BURGARELLA (ed.), *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella a Palermo (1286-1287)*, Roma, 1981. Silvana GUCCIONE (ed.), *Le imbreviature del notaio Bartolomeo de Alamanar a Palermo*, Roma, 1982. Pietro GULOTTA (ed.), *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella a Palermo (1298-1299)*, Roma, 1982. Giulio SANCASSANI, Giulio (ed.), *Le imbreviature del notaio Oltremarino da Castello a Verona (1244)*, Roma, 1982.

l'edició d'aquests textos, la majoria dels quals constitueixen monografies tot i que també hom en publica en importants revistes⁵⁸. Un dels primers treballs és el publicat per Moresco i Bognetti⁵⁹ pensem que constitueix un bon antecedent de tots aquests estudis als que ens hem referit, a la vegada que és un bon punt de referència per a qualsevol treball sobre els primers manuals notariais. Presenta també les pautes per a l'edició dels llibres notariais essent el punt de partida per a les publicacions posteriors tot i que ja n'hi havia aparegut algun uns anys abans. Hi ha fins i tot qui ha dit que aquesta publicació és vàlida encara avui en dia per a conèixer la història i el paper del notari en la Liguria, a

---

⁵⁸ Laura BALLETO; Giorgio CENCETTI; Gianfranco ORLANDELLI; Bianca PISONI (eds.), *Il cartolario di Arnaldo Cumano e Giovanni di Donato (Savana, 1178-1188)*, Roma, 1978. Andrea BEDINA, *Il protocollo notarile di Francesco Oldoni, notaio di Milano (1390-1393)*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica" 12-13(1992), p.71-90. Mario CHIAUDANO; Antonino LOMBARDO (eds.), *Leonardo Marcello, notaio in Candia, 1278-1281*, Venezia, 1960. Mario CHIAUDANO; Mattia MORESCO (eds.), *Il Cartorale di Giovanni Scriba, 2 vols.*, Torino, 1970. Mimma FERRANDO BONGIOVANNI; Giulietta CATTANEO(eds.), *Contributo allo studio degli usi notarili medioevali: i Cartolari di Nicolò de Porta*, "Studi di Storia medioevale e di Diplomatica", 5(1980), p.155-189. Filipp GRISPINI, *Note sulle abbreviature dei notari del secolo XIII di Trento e Jacopo di Bolzano*, Spoleto, 1966. H.C.KRUEGER; R.L. REYNOLDS (eds.), *Notai Liguri: Lamfranco (1202-1226)*, Genova, 1951-52. Antonino LOMBARDO (ed.), *De Fredo, Zaccaria, notaio in Candia (1352-1359)*, Venezia, 1968. Antonino LOMBARDO(ed.), *Nicola de Boateriis, notaio in Famagosta e Venezia (1355-1365)*, Venezia, 1973. Raimondo MOROZZO DELLA ROCCA(ed.), *Bemvenutus de Brixano, notaio secolo XIV*, Venezia, 1950. Luciana MOSIICI ; Franck SZNURA (eds.), *Imbreviature 1237-1238 di Palmerio di Corbizo, da Uglione notaio*, Firenze, 1982. Renzo MOSTI (ed.) *I protocolli di Iohannes Nicolai Pauli: un notaio romano del '300 (1348-1379)*, Roma, 1962. Renzo MOSTI (ed.), *Due quaderni superstiti del protocolli del notaio romano Paulus Nicolai Pauli (1361-1362)*, "Mélanges de l'École Française de Rome" (Roma), 96/2 (1984), p.777-844. Renzo MOSTI (ed.), *Il protocollo notarile di 'Anthonius Gaioli Petri Scepto (1365)*, Roma, 1991. Romeo PAVONI (ed.), *Notai genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (gennaio-agosto 1302)*, Genova, 1987. Armando PETRUCCI (ed.), *Il protocollo notarile di Coluccio Salutati (1372-1373)*, Milano, 1963. Geo PISTARINO (ed.), *Notai genovesi in Oltremare: Atti rogati a Tunisi da Pietro di Battifoglio (1288-1289)*, Genova, 1987. Dino PUNCUH (ed.), *Il cartolario del notaio Martino Savona, 1203-1206*, Genova, 1974. Daniela RANDO; Monica MOTTER (eds.), *Il 'Quaternus rogacionum' del notaio Bongiovanni di Bonandrea (1308-1320)*, Bologna, 1997. A. De STEFANO (ed.), *Il registro notarile di Giovanni Maiorana (1297-1300)*, Palermo, 1943. Francesca TIEPOLO (ed.), *Domenico prete di San Maurizio, notaio in Venezia (1309-1316)*, Venezia, 1970.

⁵⁹ Cfr Mattia MORESCO; Gian Piero BOGNETTI, *Per l'edizione dei notai liguri del secolo XII*, Genova, 1938. Editat també per la R. Deputazione di Storia Patria per la Liguria.

la vegada que s'hi despren un programa d'activitats de recerca i de publicacions vigent encara⁶⁰.

En aquests edicions de protocols notariais observem sempre les mateixes característiques. Hi ha una transcripció del protocol que s'edita i gairebé en tots els casos es comença amb una introducció que inclou aspectes com ara el perfil del notari que va redactar aquell llibre notarial, les característiques del llibre (format, estat de conservació, escriptura...). En aquestes edicions s'inclouen també introduccions històriques sobre la institució notarial local, relacionant-ho sempre amb l'entorn on es va generar el manual notarial a publicar, i s'aporten notícies també referents a la societat d'aquell moment. Finalment dir que són interessants les reproduccions en facsímil d'alguns fragments dels llibres, elements que poden ser útils a nivell metodològic per tal de comparar els manuals italians amb els catalans que treballem en la nostra tesi. Afegim també el tractament bibliogràfic que han rebut els formularis, tant des del punt de vista de l'edició de fonts com de l'anàlisi d'aquests importants documents⁶¹.

La qüestió del document notarial també ha estat tractat des del punt de vista de la diplomàtica, dedicant certa atenció als signes notariais, amlgrat les

---

⁶⁰ Marco BOLOGNA, *Cartolari notarili genovesi (1150-1299)*, vol.2, Roma, 1990, p.11.

⁶¹ Anselmo ANSELMI, *Principi di arte notarile con formulario ragionato. Ad uso dei praticanti*, Roma, 1921-22. Giovanni BRONZINO (ed.), *Bencivenne. Ars Notariae*, Bologna, 1965. Ettore FALCONI (ed.), *Due formulari notarili Cremonensi (sec. XIV-XV)*, Roma 1979. Gianfranco ORLANDELLI (ed.), *Salatiele. Ars Notarie*, 2 vols., Milano, 1961. Lorenzo SINISI, *Formulari e cultura giuridica notarile nell'Età Moderna. L'esperienza genovese*, Milano, 1997.

mancances que va fer notar Luisa D'Arienzo⁶². També des de l'òptica de l'Arxivística, disciplina que ha permès elaborar instruments de descripció exhaustius dels diversos fons notariais que es conserven en els *Archivi di Stato*⁶³, així com algun treball que serveix d'orientació per als estudiosos que volen enfrontar-se amb els arxius notariais⁶⁴. I dins dels estudis diplomàtics cal incloure tots aquells que es centren en l'evolució de l'instrument notarial, procés que corre paral·lel al de la implantació del notariat públic⁶⁵. Per això hi ha moltes monografies i articles que tracten els dos temes en conjunt, dos temes que no es poden separar i que fins i tot algú hi ha afegit el de l'anàlisi de l'alfabetització. La professora Paola Supino Martini, de la Università degli Studi di Roma "La Sapienza" ha iniciat fa un temps una línia de recerca entorn

⁶² Ettore FALCONI, *Lineamenti di diplomatica notarile e tabellionale*, Parma, 1983. Alessandro PRATESI, *Genesi e forme del documento medievale*, Roma, 1979, sobretot les p. 50-56 on es tracta la qüestió de la redacció del document notarial. D'aquest autor també destaquem el recull d'articles *Tra carte e notai. Saggi di Diplomatica del 1951 al 1991*, Roma, 1992. Luisa D'ARIENZO, *Il 'signum tabellionis' e la sottoscrizione notarile degli scrivani di cancelleria di Pietro IV d'Aragona*, "EHDAP" 6(1978), p. 5-62. Clara CUTINI, "Signum notarii", a *Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV*, València, 1989, p. 131-135. La línia de recerca de D'Arienzo ha estat seguida a casa nostra per Virginia M. CUÑAT CISCAR, *Para un catálogo de 'signum tabellionis' de la Corona de Aragón: algunos notarios de las ciudades de Valencia y Alzira del siglo XIII*, "Anales de la Universidad de Alicante", 4-5(1986), p. 343-357. També cal tenir en compte el treball de Ana M. NAVARRO ESCOLANO, *Signos notariales medievales de la Colección de pergaminos del Archivo Histórico Municipal de Elche*, "Anales de la Universidad de Alicante", 18(1982), p. 207-220.

⁶³ Marco BOLOGNA, *Notai ignoti: frammenti notarili medioevali. Inventario*, Roma, 1988. ARCHIVIO DI STATO, GENOVA, *Cartolari notarili genovesi (1-149)*, Roma, 1956. Gianni FAZZIANI, *Archivio notarile di Castel del Rio (1548-1861)*, Inventario, Bologna, 1985. Giuliano FLORIDI, *L'Archivio notarile di Guarcino. Con aspetti sul notariato laziale*, Guarcino, 1868. Sonia POLI, *Archivio notarile di Fontanelice. Inventario*, Bologna, 1989. Catello SALVATI, *L'Archivio notarile di benevento (1401-1860). (Origini, formazione, consistenza)*, Roma, 1964. *Signa et insignia. Storia, notariato ed archivi notarili in Italia*. Firenze, 30 set.-6 Ott. 1984, Roma, 1984.

⁶⁴ Giorgio COSTAMAGNA, *Invito agli archivi dei notai*, "Studi di Storia medioevale e di Diplomatica" 9(1987), p.21-31. Ofereix també algunes dades sobre l'evolució de la institució notarial de manera que els investigadors coneguin a fons l'objecte dels seus estudis i entenguin la documentació notarial.

⁶⁵ M. F. BARONI, *Il documento notarile novarese: dalla 'charta' all' 'instrumentum'*, "Studi di storia medioevale e di Diplomatica" VII (1982), p.13-24. N. BERENGO, "Lo studio degli atti notarili dal XIV al XVI secolo. Fonti medioevale e problematica storiografica", a *atti del congresso Internazionala tenuto in occasione del 90° anniversario della fondazione dell'Istituto Storico Italiano 1883-1973*, vol.I, Roma, 1976, p.149-172.

de la documentació notarial a l'Alta Edat Mitjana. Supino extreu dades sobre els nivells d'alfabetització a partir de les subscripcions notarials i conclou que el signe de la creu no sempre és indicatiu d'un text analfabet. Pot voler dir solemnitat més que no pas ser indicatiu de la voluntat de donar més força al document⁶⁶.

A França la qüestió del notariat no ha tingut tanta empenta com a Itàlia però també creiem que cal esmentar les principals línies de recerca i els seus fruits més significatius. En primer lloc citem Bautier, amb tres articles sobre la institució notarial però centrats sobretot en la confecció de l'instrument⁶⁷. També cal recordar els treballs -potser de més rellevància que els que hem citat- de Jean L. Laffont o de Jean Paul Poisson. El primer ha dedicat més atenció als treballs col·lectius, a manera de compilador, dels quals destaquen *Histoire sociale et actes notariés. Problèmes de méthodologie: actes de la table ronde du 20 mai 1988*, Toulouse, 1989. S'inicia la línia que continuarà amb els altres aplecs de treballs, recollint aportacions que tenen per objectiu l'anàlisi de les fonts notarials i de l'activitat dels notaris, sense oblidar una qüestió que preocupa sempre l'escola francesa, i que és l'explotació d'aquestes fonts. Seguint amb el disseny marcat en aquest primer llibre apareix després *Problèmes et méthodes d'analyse historique de l'activité notariale (XVe-XIXe*

---

⁶⁶ Paola SUPINO MARTINI, *Le sottoscrizioni testimoniali al documento italiano del secolo VIII: le carte di Lucca*, "Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo", 98(1992), p.87-108; IDEM, "Alfabetismo e sottoscrizioni testimoniali al documento privato dell'Italia Centrale (sec. VIII)", a Francisco M. GIMEO BLAY; Armando PETRUCCI, *Escribir y leer en Occidente*, València, 1995, p.47-61.

⁶⁷ R.H. BAUTIER, *Les origines du brevet notarial à Paris: Le brevet scellé du contre-sceau du Châtelet au XIVe siècle*, "B.E.C.", CXXXIX(1981), p.56-76; *Les diverses origines et l'évolution de l'institution notariale en tant que dépositaire de la puissance publique*, "Gonom.

siècles), Toulouse, 1991, amb diversos articles que giren entorn de la metodologia⁶⁸. Laffont també va recopilar una sèrie de curtes monografies de tipus local a *Visages du notariat dans l'histoire du midi toulousain (s.XIVè-XIX siècles)*, Toulouse, 1992⁶⁹. Anteriors a aquests treballs hi ha encara; *Les actes notariés source de l'histoire sociale, XVIe-XIXe siècles. Actes du colloque de Strasbourg (mars 1978)*, Strasbourg, 1979. Pel que fa a Jean-Paul Poisson destaquem *Notaires et sociétés. Travaux d'Histoire et de Sociologie Notariales*, París, 1985. És també un recull d'articles, treballs i comunicacions d'aquest autor entorn del tema central del notariat. En una primera part aplega tots els articles referents als notaris, segueixen les qüestions metodològiques sobre les fonts notariales i la forma d'explotar-les, alguns estudis generals sobre la clientela notarial a França (segles XVI-XIX), aplicant també la mateixa metodologia per a la història colonial, i finalment acaba amb altres treballs que van des de la demografia fins a l'anàlisi de diversos tipus documentals.

Revue Internationale d'Histoire du Notariat", XLVIII (1986), 19-28; "L'authentification des actes privés dans la France médiévale", a *Notariado público...*, València, 1989, p.701-772.

⁶⁸ En la introducció, Laffont diferencia clarament el que és la pràctica notarial de l'activitat notarial, tot i que considera que no es pot separar l'exercici de la professió notarial (pràctica) de l'estudi dels homes que n'exerceixen la professió (activitat, analitzada a partir dels manuals notariales). Anterior a aquest llibre, que correspon a les actes d'un col.loqui celbrat a Toulouse l'any 1990, hi ha un article de Bernard SAINT-PIERRE, "Le corpus notarial de Brignoles (XIVe-Xve siècles)", a *Gli atti privati nel tardo medioevo: Fonti per la storia sociale*, Roma, 1984, p.23-48 en el qual ja es van començar a plantejar els problemes de l'anàlisi de l'activitat notarial. Saint-Pierre analitza els instruments notariales per a deduir, a partir de les dades extretes, l'abast de la producció notarial a nivell geogràfic, entre altres qüestions.

⁶⁹ En aquest recull la majoria de treballs es centren en les qüestions de l'organització dels notaris, encara que volem remarcar precisament el de Jean L. Laffont, "A propos de l'historiographie notariale du Midi Toulousain", p. 63-78 ja que en ell hi ha una important reflexió entorn de la producció historiogràfica sobre el notariat. A part de relacionar les principals obres en fa una valoració global tot analitzant les grans línies de recerca, tot i que la qüestió de la utilització de les fonts notariales queda en un segon pla. Tampoc no cita cap treball ni article en el llistat bibliogràfic que faci referència a l'explotació dels arxius notariales i els seus fons.

Pensem que cal destacar també la bibliografia amb la que es completa aquesta recopilació⁷⁰.

A nivell espanyol ens remuntem a l'any 1974 quan, Josep Trenchs va publicar un important recull bibliogràfic sobre el tema del notariat. S'hi van reflectir qüestions referents a la institució com a tal, fins als diversos moments històrics en els diferents regnes, per a passar als estudis sobre les fonts, els documents i els arxius notariaus⁷¹. I també s'hi va fer evident la gran quantitat de qüestions relacionades amb els notaris i la seva història i els diversos tractaments que s'han donat, amb diferents punts de vista, mètodes, fonts emprades, etc. Tot i que fou una recopilació força exhaustiva, abarçant tot el que s'havia fet fins al moment al llarg del segle XX, també va servir, i encara és útil en l'actualitat, per a mostrar les mancances de recerca que hi havia entorn del tema al que ens referim. Ara bé, malgrat les llacunes cal recordar que ja hi havia interessants treballs que d'una o altra forma obriren el camí a la recerca històrica, generalment amb estudis basats en documentació notarial i els arxius de protocols, deixant una mica de banda la pròpia institució notarial⁷².

---

⁷⁰ A la línia de recerca mantinguda per aquest autor citem un article en el que es manifesta aquesta inquietud per la utilització de les fonts notariaus, *Des quelques nouvelles utilisations des sources notariales en histoire économique*, "Revue Historique" (Paris), 1(1973), p.5-22.

⁷¹ Josep TRENCHS ODENA, *Bibliografía del notariado en España (siglo XX)*, "EHDAP" IV(1974), p.193-237. Aquest treball es va publicar abans que les Actes del congrés en el que es van llençar les idees que aquí ressenyem.

⁷² Com antecedents de la recerca assenyalen Ricardo DEL ARCO, *La cultura, la investigación histórico-artística y los archivos de protocolos notariales*, "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos", (Madrid), 34(1916), p.157-162; Francesc CARRERAS CANDI, *En pro dels arxius de protocols d'Espanya*, "BRABL" XI(1925). Roberto FERNANDEZ DÍAZ, *Los protocolos notariales y el estudio de la burguesía barcelonesa del siglo XVIII*, "EHDAP" I(1948), p.253-274; J.M. MADURELL MARIMÓN, *Contratos de obras en los protocolos notariales*, "EHDAP" I(1948), p.105-199; Agustín G. de AMEZUA Y MAYO, *La vida privada*

En el seu recull bibliogràfic Trenchs es feia ressò de la suggerència que havia fet poc temps abans el professor Angel Canellas per tal de confeccionar una bibliografia sobre el notariat com una de les possibilitats de recerca entorn d'aquest tema⁷³. És un element a tenir en compte i, tal vegada el podem considerar com un punt de partida ja que les propostes per a la investigació que planteja han estat seguides per altres, ja sigui de forma directa o indirecta. De fet Canellas pensava també en els estudis sobre els notaris, les seves ordinacions jurídiques, els estudis monogràfics sobre les notaries, les tipologies documentals o l'estudi de la religiositat a partir dels testaments, qüestions que han començat a abordar-se d'uns anys ençà. I un altre element a considerar, i que en part és al rerafons de la nostra tesi, és la proposta que fa Canellas de començar a conèixer la institució notarial a partir de cercles eclesiàstics.

Una de les zones on més s'ha estudiat el notariat com a institució és a Catalunya, on ens veiem obligats a recular fins a principis de segle per a trobar aquells treballs que, avui en dia, podem considerar clàssics. Noms com

---

española en el protocolo notarial. Selección de documentos de los siglos XVI, XVII y XVIII del Archivo Notarial de Madrid, Madrid, 1950; J.M. MADURELL MARIMÓN, "La genealogía y la heráldica en los antiguos protocolos notariales", a *I Congreso Ibero-Americano de Archivos, Bibliotecas y Propiedad intelectual*, Barcelona, 1952, p.430-431. Són exemples de treballs que utilitzen la documentació notarial, o en recopilen notícies importants, amb una finalitat historiogràfica. És aquesta faceta la que descobreix sobretot la documentació notarial, més que la institució i la història del notariat. Caldrà acudir a altres autors per a trobar precisament l'altra vessant de la recerca sobre els notaris.

⁷³ Angel CANELLAS LÓPEZ, "La investigación diplomática sobre cancillerías y oficinas notariales: estado actual", *Actas de las Primeras Jornadas de metodología aplicada las Ciencias Históricas*, vol.V, Santiago de Compostela, 1975, p.201-222.

Francesc Carreras Candi o Victorino Santamaría⁷⁴ resulten de consulta obligada per a fer estudis sobre els notaris, tant pel seu contingut com per la informació documental que aporten. Són aquests primers uns estudis molt generals, realitzats segons la metodologia del moment, tot i que serviren de punt de partida als treballs que van venir posteriorment de la mà d'autors com Duràn Cañameras, Honori Garcia o Raimon Noguera de Guzmán. El primer presenta els principals aspectes de la història del notariat, dividint el seu article en dues parts per tal de tractar els notaris en època feudal i en el món urbà. És una forma de mostrar els antecedents i la implantació del notariat públic. Problemes de jurisdicció, d'organització o de concessions de notaries són posats sobre el paper en forma de dades inconexes i, a vegades desordenades⁷⁵. Honori Garcia, per la seva banda, ha fet aportacions tant a nivell metodològic com historiogràfic, centrat aquest darrer aspecte en l'estudi del notariat a Vic durant l'Edat Mitjana⁷⁶. Pel que fa al notari Noguera hem de dir que té treballs de rellevància sobre l'organització de la institució i un de molt interessant sobre

---

⁷⁴ Francesc CARRERAS CANDI, *Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIII*, "Miscel·lània Històrica Catalana" 2(1906), p.323-360; *Els antics colegis notariais de Catalunya*, "BRABL" (Barcelona), X(1921), p.177-193; *Agremiaciones notariales en la Corona de Aragón*, "La Notaría" LXX(1928), p.25-29; *Notariado fernandino*, "La Notaría" LXXIV(1932), p.231-235; Victorino SANTAMARÍA I TOUS, *Estudios notariales. Contribución a la Historia del Notariado en Cataluña*, Barcelona, 1917.

⁷⁵ Félix DURAN CAÑAMERAS, *Notas para la historia del Notariado catalán*, "EHDAP" III(1955), p.71-207. Un resum d'aquest article el trobem en un altre treball d'aquest autor en el que recopila tot el que ha dit en aquest sobre la ciutat de Girona, remarcant tota la qüestió dels problemes entre el notariat laic i l'eclesiàstic: *La fe pública y extrajudicial en Gerona*, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses" XII(1958), p.301-317. No obstant el primer article de Duran Cañameras sobre el notariat fou *El notariado en Lérida y sus comarcas*, "Ilerda"(Lleida), XII-XIII(1954-55), p.139-166. També assenyalarem dos articles més: "El Colegio de Escribanos de Mandamiento de Barcelona en la primera mitad del siglo XVIII", a *Estudios de Derecho Histórico y Moderno*, Barcelona, 1947, p.147-167; *Los formularios notariales en Cataluña*, "Anuario de la Academia de doctores del Distrito Universitario de Barcelona" (1966), p.15-24.

⁷⁶ Honori GARCIA, *Reflexiones sobre la manera de investigar la Historia del Notariado*, "La Notaría" LXXXII(1947), p.383-390; en aquesta mateixa revista i en el mateix número va publicar *Contribución al estudio histórico del notariado español. El notariado en*

la redacció de l'instrument notarial⁷⁷. Tot i que són treballs més recents que els corresponents als dos autors anteriors, remarquem la importància de l'estudi sobre els notaris barcelonins. La visió global de la situació de la institució notarial al segle XVIII, partint de les conseqüències de les disposicions del primer Borbó, queda completada amb l'exhaustiu apèndix documental. Aquest il·lustra el contingut del llibre i constitueix un recull de les principals fonts documentals sobre els notaris barcelonins en la plenitud de l'Antic Règim.

De l'època en que es van iniciar els estudis sobre el notariat volem remarcar també dos articles relacionats amb els formularis notariais, imprescindibles igualment per a conèixer una de les eines fonamentals per als oficials de les notaries. F. Valls Taberner presenta un formulari jurídic del segle XII, conservat en el manuscrit 71 de la Biblioteca Pública de Tarragona i procedent del Monestir de Santes Creus, del qual en fa una introducció seguida de la transcripció. Tot i que no es tracta d'un formulari notarial és de gran utilitat perquè conté textos i documents, la majoria corresponents a instruments del dret privat. A diferència d'aquest, el pare Zacarías García Villada va recopilar una sèrie de notícies sobre alguns formularis guardats als arxius i biblioteques de Barcelona⁷⁸.

Vich durante la Edad Media, p.69-83 i 258-291; *Notas para los prolegómenos a la Historia del Notariado Español (tiempos anteriores a la Reconquista)*; "EHDAP" II(1950), p.121-150.

⁷⁷ Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII*, Barcelona, 1978. IDEM; MADURELL, Josep M., *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*, Barcelona, 1965; *La doble redacción de los antiguos documentos notariales de Cataluña*, "AAMN"XII(1978), p.335-356.

⁷⁸ Ferran VALLS TABERNER, *Un formulari jurídic del segle XII*, "AHDE" III (1926), p.508-517. Zacarías GARCÍA VILLADA, *Formularios de las Bibliotecas y Archivos de Barcelona*, "Anuari de l'I.E.C." (Barcelona), IV (1911-1912), p.533-552. Altres treballs sobre formularis d'aquesta època són el de Luisa CUESTA, *Un formulario inédito de Cataluña*, "AHDE" XI(1934), p.479-486, Aquesta autora també va publicar *Formulario notarial*

La línia de recerca que s'ha seguit doncs per al notariat català parteix, en gran part, d'aquests primers treballs, i ha trobat un vehicle important per a les publicacions. Des de l'any 1948 en que es va fundar la revista "Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos"⁷⁹ ha servit de canal per on han circulat els més interessants treballs fets sobre els notaris i la seva producció documental. A la vegada també s'han publicat estudis que han utilitzat els protocols notariais com a base documental per a la recerca. La tasca d'aquesta revista, auspiciada pel Col·legi de Notaris de Barcelona, perdura encara en l'actualitat en que ha sortit a la llum el número 15 recentment. Autors com M. Teresa Ferrer Mallol⁸⁰, Antoni M. Aragó⁸¹ o Josep Trenchs⁸² han publicat els seus articles sobre el notariat català, així com també

---

castellano del siglo XV, Madrid: Publicaciones del Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1948.

⁷⁹ Des del número VIII (1980) s'anomena "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols".

⁸⁰ M.Teresa FERRER MALLOL, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*, "EHDAP" IV(1974), p.29-211. Fa una aportació basada en una profunda reflexió sobre el procés de redacció dels documents notariais, amb una explicació detallada i documentada per a cada pas d'aquest procés. Al final és interessant l'apèndix documental i algunes de les reproduccions que inclou; M. Teresa FERRER MALLOL; J.RIERA I SANS, *La successió notarial i el traspàs de protocols en terres catalanes a la Baixa Edat Mitjana*, "EHDAP" IV(1974), p.395-428; *Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1347-1380)*, "EHDAP" V(1977), p.19-34; *L'expansió d'una regalia al començament del segle XIV: el notariat reial*, "EHDAP" XIII(1995), p.55-74, article en que l'autora demostra les formes amb què la monarquia intenta apropiarse dels drets de notaria així com de pressionar els notaris per a que entrin a la dinàmica de les regalies. M.Teresa FERRER MALLOL; Jaume RIERA SANS, *Miscel·lània de documents per a la història del notariat als estats de la Corona Catalano Aragonesa*, "EHDAP" IV(1974), p.429-445.

⁸¹ Antoni M. ARAGÓ, *Concessions reials del Dret de Notaria a parròquies i monestirs catalans (segles XII i XIII)*, "EHDAP" VI (1978), p.1-14. Destaquem, a part del text de l'article, el recull de notícies documentals sobre les concessions a les parròquies. Anterior a aquest interessant article cal citar "L'escrivania pública de Santes Creus a l'època post-fundacional", a *I Col·loqui del monaquisme català*, vol.2, Santes Creus, 1969, p.15-25, article que és del nostre particular interès ja que ens presenta els inicis de l'escrivania d'aquest important centre monàstic, notaria que per altra banda es constitueix en una de les primeres en funcionar en les terres tarragonines dins del procés de restauració i reocupació del territori.

⁸² Josep TRENCHS ODENA, *Bibliografía del notariado ...*, op.cit.; IDEM, *Fuentes impresas para la Historia del Notariado Catalán (siglos XV-XIX)*, "EHDAP" IX(1981), p.7-25.

trobem darrerament dos treballs de José Bono⁸³ i un interessant estudi de Rafael Ginebra⁸⁴ sobre el primer manual de la Cúria Fumada de Vic. A l'any 1998⁸⁵, el darrer número aparegut, ha aportat articles d'Ángel Martínez Sarrión i Germà Colón, centrats en fórmules i clàusules en l'instrument notarial, un article de Ramon Josep Puchades d'història del notariat a València, i els articles de Josep Hernando i Esperança Piquer com a exemples de l'utilització dels protocols notarians per a la recerca històrica.

Paral·lelament la Fundació Noguera ha iniciat des de fa uns anys la publicació de treballs monogràfics, tesis doctorals i reculls sobre el notariat. És notable la col·lecció d'inventaris i catàlegs dels arxius de protocols, tasca que posa a l'abast dels historiadors unes eines de treball fonamentals per a la recerca, a part de culminar les tasques de gestió documental que tenen encomanades els arxius⁸⁶. Són uns excel·lents instruments de descripció i que faciliten en gran manera l'accés a la documentació notarial, el coneixement de

---

⁸³ José BONO HUERTA, *Modos textuales de transmisión del documento notarial medieval*, "EHDAP" XIII(1995), p.75-103 i també a XV(1997), p.15-42, essent el segon article, amb el mateix títol, la continuació del primer, en els que exposa les diferents formes de transmetre el document, fent especial atenció a la redacció de l'instrument notarial.

⁸⁴ Rafel GINEBRA I MOLINS, *ACF-1(1230-1233). El primer volum de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic*, "EHDAP" XIII(1995), p.1-45

⁸⁵ Citem només els articles més directament centrats en l'Edat Mitjana bàsicament perquè són del nostre interès personal. Aquesta tria no fa desmerèixer la qualitat i el nivell científic de la resta de treballs, darrera dels quals hi ha unes bones línies de recerca, fonamentals per a veure publicats els seus resultats en aquesta revista. Ángel MARTÍNEZ SARRIÓN, *De las fórmulas instrumentales a las cláusulas negociales*, "EHDAP" XVI(1998), p. 7-75. Germà COLÓN DOMÈNECH, *El mot 'boixart', antigalla jurídica i eclesiàstica*, "EHDAP", XVI(1998), p. 77-86. Ramon Josep PUCHADES BATALLER, *El notari valencià baixmedieval: exemple de la posició i percepció social de la professió notarial en l'occident mediterrani dels segles XIII, XIV i XV*, "EHDAP" XVI(1998), p. 87-122. Josep HERNANDO I DELGADO, *Els contractes de treball d'agricultors segons els protocols notarians del segle XIV*, "EHDAP" XVI(1998), p. 123-210. Esperança PIQUER I FERRER, *Aproximació a l'antroponímia valenciana del segle XIV*, "EHDAP" XVI(1998), p. 211-216.

les fonts i la recerca, a la vegada que permeten tenir un control sobre les importants sèries de manuals notariais del país i quelcom tan important com és la dispersió documental. A més la majoria d'ells presenten uns bons treballs d'introducció que s'erigeixen en veritables estudis sobre el notariat i el funcionament de les respectives notaries locals. Des de l'any 1981 fins ara han aparegut ja el catàleg dels protocols de Sitges⁸⁷, Vilafranca del Penedès⁸⁸, Lleida⁸⁹, Tremp⁹⁰, Puigcerdà⁹¹, Terrassa⁹², Sabadell⁹³, Solsona⁹⁴, Cervera⁹⁵, Vic⁹⁶, Valls⁹⁷, Barcelona⁹⁸, Sant Feliu de Llobregat⁹⁹, Balaguer¹⁰⁰, Arenys de

---

⁸⁶ Ramon PLANES I ALBETS, "Les publicacions d'instruments de descripció", a *Els arxius: l'experiència catalana*, Barcelona, 1995, p. 121- 124.

⁸⁷ Vinyet PANYELLA, *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sitges*, Barcelona, 1981

⁸⁸ Antoni JORDÀ I FERNÁNDEZ, *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Vilafranca del Penedès*, Barcelona, 1983

⁸⁹ Lluïsa CASES I LOSCOS, *Catàleg dels Protocols Notariais de Lleida*, Barcelona, 1983.

⁹⁰ Lluïsa CASES I LOSCOS, *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Tremp*, Barcelona, 1983.

⁹¹ Sebastià BOSOM I ISERN; Salvador GALCERAN I VIGUÉ, *Catàleg dels Protocols de Puigcerdà*, Barcelona, 1983.

⁹² Pere PUIG I USTRELL; Josep SANLLEHÍ I UBACH, *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa*, Barcelona, 1984.

⁹³ Josefina MOLINERO, *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sabadell*, Barcelona, 1984.

⁹⁴ Ramon PLANES I ALBETS, *Catàleg dels Protocols Notariais dels Arxius de Solsona*, Barcelona, 1985.

⁹⁵ Montserrat CANELA I GARAYOA; Montse GARRABOU I PERES, *Catàleg dels Protocols de Cervera*, Barcelona, 1986.

⁹⁶ Lluïsa CASES I LOSCOS; Imma OLLICH I CASTANYER, *Catàleg dels Arxius Notariais de Vic*, Barcelona, 1986.

⁹⁷ Joan PAPELL I TARDIU, *Catàleg dels Protocols de Valls*, Barcelona, 1989.

⁹⁸ Lluïsa CASES I LOSCOS, *Catàleg dels Protocols Notariais de Barcelona*, Barcelona, 1990.

⁹⁹ Albert TORRA PÉREZ; M. LUZ RETUERTA JIMÉNEZ, *Catàleg dels Protocols Notariais de l'antic districte de Sant Feliu de Llobregat*, Barcelona, 1991.

¹⁰⁰ Joan FARRÉ I VILADRIKH, *Catàleg dels Protocols de Balaguer*, Barcelona, 1991.

Mar¹⁰¹, Manresa¹⁰², Sort¹⁰³, El Vendrell¹⁰⁴, Santa Coloma de Farners¹⁰⁵, Girona¹⁰⁶ i Igualada¹⁰⁷. Remarcar també la col·lecció d'estudis, entre els quals n'hi ha algun sobre el notariat¹⁰⁸. Dins de les activitats de la Fundació Noguera és obligat fer esment de la tasca d'edició de manuals notariais¹⁰⁹, una iniciativa que segueix la línia dels italians i que pretén treure a la llum els més interessants llibres notariais guardats als arxius de protocols, destacant darrerament la magna publicació del primer manual de la Cúria Fumada de Vic¹¹⁰ i l'edició d'un manual de Sabadell del segle XV¹¹¹.

---

¹⁰¹ Josep M. PONS GURI; Hug PALOU I MIQUEL, *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar*, Barcelona, 1992.

¹⁰² M.TORRAS, B.MASATS, R.VALDENEBRO, L. VIRÓS, *Catàleg dels Protocols Notariais de Manresa*, 2 vols., Barcelona, 1993.

¹⁰³ M. Lluïsa CASES I LOSCOS, *Catàleg de l'Arxiu de Protocols del districte notarial de Sort*, Barcelona, 1995.

¹⁰⁴ Anna SABANÉS ALBERICH, *Inventari de l'Arxiu de Protocols Notariais del Vendrell*, Barcelona, 1995.

¹⁰⁵ Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*, Barcelona, 1995.

¹⁰⁶ M.A. ADROER, J.M.T. GRAU I PUJOL, J. MATAS I BALAGUER, *Catàleg dels Protocols del districte de Girona*, vol. 1, Barcelona, 1996.

¹⁰⁷ Marta VIVES I SABATÉ, *L'Arxiu de Protocols del districte d'Igualada*, Barcelona, 1997.

¹⁰⁸ A. A. D. D., *Estudis sobre història de la Institució Notarial a Catalunya, en honor de Raimon Noguera*, Barcelona, 1988. Les diferents aportacions a aquets recull les esmentarem quan s'escaigui ja que totes elles tenen algun interès particular per a la nostra recerca. També Angel MARTÍNEZ SARRIÓN, *Monjos i clergues a la recerca del Notariat. Estudi dels documents llatins de l'abadia de Sankt Gallen (segles VIII-XII)*, Barcelona, 1992. I la important publicació de les *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994.

¹⁰⁹ A la col·lecció *Acta Notariorum Cataloniae*, iniciada amb *El protocol del notari Bonanat Rimentol de 1351*, Barcelona, 1991, a càrrec de Laureà PAGAROLAS I SABATÉ; Pere PUIG USTRELL, *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, 2 vols., Barcelona, 1992; J.HERNANDO, J.FERNÁNDEZ, J.GÜNZBERG, *Liber examinationis notariorum civitatis Barchinone (1348-1386)*, Barcelona, 1992. D'aquestes edicions en volem destacar les introduccions que les encapçalen, amb bones aportacions sobre el contingut dels llibres que transcriuen així com d'aspectes que poden ajudar a la recerca. Més recent, i amb una introducció no tan elaborada, és *El protocol del notari Pere de Folgueres (1338)*, Barcelona, 1996, a càrrec de G. GONZALVO, M.C. COLL, O. SAMPRÓN.

¹¹⁰ Rafel GINEBRA I MOLINS, *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de vic (1230-1233)*, 2 vols., Barcelona, 1998. Conté una introducció, similar a l'article que hem citat

Si les publicacions del Col·legi de Notaris de Barcelona han servit de mitjà per als estudiosos de la història del notariat, l'espai per al debat han estat darrerament els dos Congressos d'Història del Notariat Català¹¹². Celebrat el primer al mes de novembre de 1993 s'hi van donar cita importants aportacions i novedoses investigacions sobre el notariat català. Sense fer un repàs exhaustiu de tot el que s'hi va debatre destaquem la ponència d'Ignasi Baiges¹¹³ per la visió àmplia que dóna sobre el notariat català i per la seva gran dosi de síntesi. Partint dels precedents passa per la qüestió de la implantació del notariat públic i la seva organització, sobresortint la presentació dels diversos tipus de notaris que es donen a la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna. Similar és la ponència d'Asunción Blasco per al notariat aragonès¹¹⁴. Pel que fa a l'organització dels notaris hi ha també la ponència d'Arcadi Garcia Sanz¹¹⁵ sobre els col·legis notariais, i les comunicacions de M. Lluïsa Cases sobre el col·legi notarial de Vic¹¹⁶, de J. M. Cruselles¹¹⁷ i Vicent Pons i Alòs sobre els col·legis notariais

---

més amunt d'aquest mateix autor, i segueix la transcripció dels 3308 instruments insertats en el manual. Acompanya a cada instrument el regest corresponent. S'arrodona l'obra amb tres apèndixs que complementen la resta d'informació aportada, incloent la distribució dels quaderns i dels folis, una relació de les notes marginals i la transcripció de sis pergamins que es corresponen amb documents registrats al llibre notarial. Clou aquesta edició un exhaustiu índex toponímic, antroponímic i d'alguns mots significatius, molt útil per a guiar la lectura i la recerca dels instruments.

¹¹¹ Miquel FORRELLAD SOLÀ (ed.), *Manual de Francesc Ajac, notari de Sabadell, 1400-1402*, Barcelona, 1998.

¹¹² Josep M. SANS TRAVÉ, *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994.

¹¹³ Ignasi J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució", *Ibidem*, p.131-166.

¹¹⁴ Asunción BLASCO MARTÍNEZ, "El notariado en Aragón", *Ibidem*, p.189-273. És important l'apèndix documental que presenta al final del seu estudi.

¹¹⁵ Arcadi GARCIA SANZ, "Precedents, origen i evolució dels col·legis notariais", *Ibidem*, p.167-188.

¹¹⁶ M. Lluïsa CASES, "El Col·legi Notarial de Vic", *Ibidem*, p.685-698

valencians, així com diverses comunicacions que treballen sobre les ordinacions i l'estructura d'algunes notaries locals¹¹⁸. Investigacions més generals i amb una visió més amplia són les d'estudiosos com Laureà Pagarolas, Rafael Conde o Maria Teresa Ferrer¹¹⁹ que continuen en part les respectives línies de recerca iniciades fa temps amb altres articles. El II Congrés es va celebrar al novembre del 1998 tenint com a temes centrals l'instrument i el registre notarial entre els segles XI-XIX i la documentació mercantil notarial als segles XVIII i XIX. Per al notariat medieval destaquem les aportacions de M.Teresa Ferrer i L.Pagarolas¹²⁰, centrades en l'instrument notarial a nivell general. Altres treballs presenten casos concrets, tant de protocols notarial com també referents a algunes notaries locals i a l'activitat notarial¹²¹.

---

¹¹⁷ J. M. CRUSELLES, "El colegio notarial de Valencia, entre el poder político ciudadano y desarrollo corporativo", *Ibidem*, p.727-744.

¹¹⁸ M.Àngels ADROER; Josep MATAS, "Sobre la propietat i la regència de les notaries a la demarcació de Girona", p.493-514; Josep M. GRAU; Roser PUIG, "La notaria de Vidreres (segles XVII-XIX)", p.591-606; Pere PUIG, "Senyoria directa, domini útil i funció notarial a la notaria i l'escrivania públiques de Terrassa", p.617-634; Andreu GALERA, "L'escrivania pública de la canònica de Sant Vicenç de Cardona entre els anys 1326 i 1498", p.653-666.

¹¹⁹ Laureà PAGAROLAS, "Notariat i cultura als registres notarial", p.332-350; Rafael CONDE, "El pas de l'escrivà al notari", p.439-462; M. Teresa FERRER MALLOL, "Irregularitats i falsificacions notarial", p.463-478.

120

¹²¹ Josep HERNANDO, "Notaris i préstec a curt termini amb garantia de béns mobles a Barcelona, s. XV". Xavier SOLDEVILA, "La notaria de Torroella de Montgrí abans de 1348. M. Pilar SENDRA, "Els notaris i la canònica de Sant Tomàs de Riudeperes (Osona), s.X-XI". Vicent GARCIA, "Un registre notarial valencià de tretze establiments de terres, datat en 1253". Daniel PIÑOL ALABART, "Notaris, notaries i protocols a la diòcesi de Tarragona l'Edat Mitjana".

La recerca doncs ha agafat els camins de l'estudi de l'organització notarial (notaries, col·legis notarians...) ¹²² però també l'anàlisi de la documentació notarial, àmbit on hem de citar els treballs de Pons Guri, tots ells de lectura obligada ¹²³ o les aportacions de la Dra. M.Teresa Ferrer Mallo ¹²⁴. També dins de la qüestió de l'instrument notarial assenyalem un treball de Raimon Noguera de Guzman ¹²⁵ i treballs de Laureà Pagarolas sobre els

---

¹²² Gabriella AIRALDI, "Notariato genovese e notariato catalano", a *Atti del I° Congresso Storico Liguria-Catalogna*, Bordighera, 1974, p.349-360. Agustí ALTISENT, *Una família d'escrivans de Lleida relacionats amb Santes Creus i Poblet (1151-1218)*, "Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic" (Santes Creus), 53, VI(1981), p.205-219. Sebastià BOSOM ISERN, *El Notariat a Puigcerdà i els seus protocols a partir del segle XIII*, memòria de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1983. F. Xavier CASADÓ, "El llegat testamentari de proctocols a la ciutat de Barcelona (segle XV i primer terç del segle XVI)", a *Estudis sobre la Història de la institució...*, Barcelona, 1988, p.-165-184. M. Teresa CEBRIÀ I LLISTOSELLA, *La notaria de Rupia. Una aproximació a la seva història*, "EHDAP" XV(1997), p.59-76. Jaume CODINA, "Notaris antics de la vila de Sant Boi de Llobregat", a *Estudis sobre història de la institució notarial, op.cit.*, Barcelona, 1988, p.155-164. Maria COLL CALVO, *El notariado de Tarrasa en la Edad Media*, "Biblioteconomía"(Barcelona), XI(1954), p.98-117. Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, "La titularidad de las notarias parroquiales desde Pedro II(III) el Grande a Jaime II: del proyecto de Besau (1281), a la Pragmática de 1302", a *Estudis sobre història de la institució notarial...*, Barcelona, 1988, p.31-50. Luisa D'ARIENZO, "Gli scrivani della Cancelleria aragones all'epoca di Pietro il Cerimonioso (1336-1387)", a *Studi di Paleografia e Diplomatica*, Padova, 1974, p.137-198. M.Teresa FERRER MALLOL, "Les escrivanies públiques d'Alacant, Elx, Oriola i Guardamar", a *Estudis sobre història de la institució notarial...*, Barcelona, 1988, p.115-132. Montserrat GARRABOU I PERES, *El col·legi de Notaris de Cervera*, "Miscel·lània Cerverina" IV i V(1986-1987), p.107-117; 89-113. Jesús MASSIP, "Els notaris a les 'Costums de Tortosa'", a *Estudis sobre història de la institució notarial...*, Barcelona, 1988, p.51-60. Pilar OSTOS Salcedo, *Los notarios de los documentos de los condes de Pallars*, "HID" 13(1986), p.111-175. Josep PERARNAU, "Frater Geraldus Petri, notarius Ville Franche", a *Estudis sobre història de la institució notarial..*Barcelona, 1988, p.97-106. Ana PÉREZ Castillo, *Escrivans i notaris a la Barcelona del segle XIII*, "Estudis Castellonencs", 6(1994-95), p.1057-1076. Josep Joan PIQUER I Jover, *Escrivans i notaris de la Curia Baronial de Vallbona (segles XII-XVIII)*, "EHDAP" 8(1980), p.29-48.

¹²³ Josep M. PONS GURI, "Documents sobre la notaria del terme del castell de Montelús i el seu arxiu de protocols", a *Estudis sobre història de la institució notarial.., op.cit.*, Barcelona, 1988, p.133-146; "El conflicte de la notaria de Girona", *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.1, Barcelona, 1989, p.34-93; "Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Casà de la Selva i Vescomtat de Cabrera)", *Ibidem*, p.96-157; "Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques en disctriques notarians", *Ibidem*, p.159-190; "Característiques paleogràfiques dels llibres notarians catalans fins al 1351", *Ibidem*, p.191-218; *Llibres notarians catalans*, "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium. Las abreviaturas en la enseñanza medieval" IV(1990), p.97-109; *De l'escrivent al notari i de la 'charta' a l'instrument. Recepció dels usos notarians itàlics a Catalunya*, "Lligall", 7(1993), p.29-32.

¹²⁴ M.Teresa FERRER MALLOL, *La redacció de l'instrument ..., op.cit.*;"Cartes i bitllets privats en els manuals del notari barceloní Narcís Guerau Gili (segle XV)", a *Miscel·lània Aramon i Serra*, II, Barcelona, 1980, p.197-217

protocols notarial i sobre els arxius de protocols¹²⁶. Finalment, i dins de la línia de la qüestió de l'instrument notarial, citar aquells treballs que analitzen la qüestió dels formularis notarial, seguint la línia de recerca d'aquells primers estudiosos del notariat català i que ja hem citat més amunt¹²⁷.

El que es despren d'aquest repàs de la producció historiogràfica entorn del notariat en l'àmbit català és la gran riquesa de treballs, segurament promoguda pel paper que ha tingut la institució notarial en la nostra història. També la seva ràpida i precoç implantació i les importants sèries documentals conservades han fet que Catalunya i també l'àrea de l'antiga Corona d'Aragó tinguin un pes destacable dins del conjunt de l'Estat. De fet és aquest un aspecte que es desmarca d'altres indrets on la recerca no ha estat tan productiva

---

¹²⁵ R. NOGUERA DE GUZMAN, *La doble redacció...*, *op.cit.*, (1978), p.335-356.

¹²⁶ Laureà PAGAROLAS, "Recull d'anotacions esparses dels protocols medievals barcelonins", a *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera* Barcelona, 1988, p.61-90; *Els arxius de protocols*, "Lligall", 1(1989), p.53-61; *L'aplicació de la informàtica sobre els llibres notarial a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona*, "Lligall", 4(1991), p.127-135.

¹²⁷ Henar ALONSO RODRÍGUEZ, *L' 'Art de Notaria' del Catecisme de Jeroni Jutllar (1568)*, "EHDAP" XVI(1998), p.259-282. Del mateix autor vegi's "Los formularios notariales como instrumento para la aplicación del Derecho. Análisis de un Art de Notaría catalán del siglo XVI", a *La aplicación del derecho a lo largo de la historia. Actas de las III Jornadas de Historia del Derecho de la Universidad de Jaén (19-20 de diciembre de 1997)*, Jaén, 1998, p. 235-258. Maria Josepa ARNALL, "La 'praxis' en un formulari notarial barcelonès del segle XVI: Ms. 944 de la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona", a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna*, vol.2, Barcelona, 1984, p. 1010-110. José BONO, *Dos formularios notariales del siglo XV de Mallorca*, "Rubrica. De scriptis Notariorum" III(1989), p.11-37. M. Milagros CÁRCCEL ORTÍ, *Un formulario notarial del siglo XVI de la Bailía de Valencia*, "EHDAP" VIII(1980), p.49-62. Josepa CORTÉS ESCRIVÀ (ed.), *Formularium diversorum instrumentorum. Un formulari notarial valencià del segle XV. Edició del manuscrit conservat a l'Arxiu Municipal de Sueca*, Sueca, 1986. L. FIGA FAURA, *Los formularios notariales y la formación del notariado en Cataluña*, "AAMN", XXII, I(1978), p.319-333. Francisco GIMENO BLAY, *Un formulario notarial del siglo XVI (Archivo Municipal de Segorbe)*, "EHDAP", IX(1981), p.263-275. Josep M. MADURELL MARIMON, *Formulario notarial del siglo XVI*, "EHDAP", IV(1974), p.9-27. F. SEVILLANO COLON, *Un nuevo formulario inédito. Siglo XIII*, "Anuario de Historia del Derecho Español", XIX(1948-1949), p.548-589. Alfonso GARCÍA-GALLO, *Los documentos y los formularios jurídicos en España hasta el siglo XII*, "AAMN", XXII, I(1978), p.113-177. Juan GARCÍA-GRANERO, *Formularios notariales de los siglos XIII al XVI*, "AAMN", XXII, I(1978), p.227-286.

tot i que hi ha antecedents a remarcar. Autors com Gaztalver, Martínez Gijón, Matilla Tascón, Núñez Lagos, Rodríguez Adrados o Sánchez Belda¹²⁸ han aportat interessants treballs que obren el camí a l'anàlisi històrica del notariat precisament pel fet de que presenten el tema en línies molt generals, formant les bases per a posteriors investigacions. Estudis entorn del moment en que Canellas va elaborar seva proposta ja coneguda són els realitzats per P. Ávila i Matilla Tascón¹²⁹, augmentant la producció els anys posteriors amb estudiosos com Pascual Martínez¹³⁰ o M. Jesús Álvarez-Coca¹³¹. Són articles que es centren ja en qüestions més particulars amb aportacions per a la història local però demostren també la manca de monografies importants.

Ara bé. Per a trencar aquesta línia de repàs de la historiografia notarial a Espanya ens veiem obligats a citar a citar la magnífica obra del notari andalús José Bono. Aquest ha elaborat la història del Dret Notarial Espanyol, arribant

¹²⁸ F. GAZTALVER, *La formación del notariado*, "AAMN"(Madrid), IV(1948), p.485-506; A. MARTÍNEZ GIJÓN, "Estudio sobre el oficio de escribano en Castilla durante la Edad Media", a *Centenario de la Ley del Notariado. Estudios históricos*, vol.1, Madrid, 1964, p.263-340; A. MATILLA TASCÓN, *Escribanos, notarios y archivos de protocolos en España*, "Archivum" (Oviedo), XII(1962), p.3-19; L. NÚÑEZ LAGOS, *El documento notarial y Rolandino (notas de historia)*, Madrid, 1951; A. RODRÍGUEZ ADRADOS, *El derecho noarial en el fuero de Soria y en la legislación de Alfonso X el Sabio*, "Revista del Derecho Notarial" (Madrid), (1964), p.29-187; L. SÁNCHEZ BELDA, *El documento notarial y la historia*, Madrid, 1963.

¹²⁹ P. AVILA, *Estudios de derecho notarial*, Madrid, 1973; A. MATILLA TASCÓN, *Notariado, escrituras públicas y archivos de protocolos*, "Boletín de la ANABAD", (Madrid), XXVIII(1978), p.10-35; IDEM, *Nuevas instrucciones para Archivos Históricos de Protocolos*, "Boletín de Archivos" (Madrid), III, 7(1980), p.7-26.

¹³⁰ L. PASCUAL MARTÍNEZ, *Estudios de diplomática castellana. El documento privado y público en la Baja Edad Media: Los escribanos*, "Miscelánea Medieval Murciana" VIII (1982), p.119-190; IDEM, *El Notariado en la Baja Edad Media: Escribas y Documentos (Cataluña, valencia y Mallorca)*, "Miscelánea Medieval Murciana" 10(1983), p. 192-219.

¹³¹ M. Jesús ÁLVAREZ-COCA, *La figura del escribano*, "Boletín de la ANABAD" XXXVII, 4(X-XI), (1987), p. 555-564. Treball on remarca l'important paper desenvolupat pels notaris a través dels segles en les relacions entre els homes, en les relacions econòmiques, socials, religioses... Fruit d'aquesta activitat són els protocols notariais, dels que fa notar la seva importància com a patrimoni documental. Aquest prestigi dels escrivans -sempre des d'una

de moment a l'Edat Mitjana¹³². És l'únic treball de conjunt, amb una visió força àmplia i molt ben documentada. Resseguint l'evolució del notariat es va centrar en diferents zones i regions de la Península, tot comparant-ne les diverses peculiaritats. La periodització que planteja es posa de manifest ja en els dos primers volums apareguts, centrats en la Baixa Edat Mitjana, tot i que sembla que hi ha d'haver un altre període per a l'Edat Moderna (segles XVI-XVII) i un tercer per a la Il·lustració (segle XVIII i primera meitat del segle XIX). La documentació, la forma com planteja el text, les pautes metodològiques que suggereix són una bona font d'informació per a qualsevol estudi monogràfic sobre la història del notariat¹³³.

Si aquests són uns bons llibres sobre la història del notariat, bàsicament vista des del punt de vista jurídic, del dret notarial i la seva evolució, trobem també un treball sobre la institució notarial a Cantàbria¹³⁴. En ell, la professora Rosa M. Blasco analitza minuciosament els orígens de la institució en aquella regió, amb l'agravament de la poca documentació conservada, un apartat que contrasta amb la riquesa per a l'època moderna. Estem doncs en un ambient on

---

òptica castellana-, l'extèn al paper que van jugar a les Índies, tot contraposant-lo al poc arrelament que va tenir entre la societat castellana.

¹³² José BONO HUERTA, *Historia del Derecho Notarial Español*. Tom I, Vol.1: *Introducción, Preliminar y Fuentes*, Madrid, 1979; Tom I, vol.2: *Literatura e instituciones*, Madrid, 1982. Una ressenya sobre el primer volum d'aquesta obra està publicada per Josep TRENCHS a "EHDAP", VIII(1980), p.368-370.

¹³³ D'aquest autor també cal recordar el llibret sobre els arxius de protocols, *Los archivos notariales. Una introducción en seis temas a la documentación notarial y a la catalogación de fondos notariales*, Sevilla, 1991; també qüestions de Diplomàtica, *Conceptos fundamentales de la diplomática notarial*, "HID" 19(1992), p.73-88; "España: sobre la esencia y función del notariado románico hasta la codificación", a *XVII Congreso Internacional del notariado latino*, Florència, 1984; "La práctica notarial del Reino de Castilla en el siglo XIII. Continuidad e innovación", a *Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV*, València, 1989, p.481-506; *Diplomática notarial e Historia del Derecho Notarial*, "Cuadernos de Historia del Derecho"(Madrid), 3(1996), p.177-190.

¹³⁴ Rosa M. BLASCO MARTÍNEZ, *Una aproximación...*, *op.cit.*

poc a poc van apareixent estudis que segueixen aquesta línia i que manifesten l'interès que ja ha despertat definitivament el notariat com a tema de recerca. Aquesta va trobar ja un mitjà de sortida i debat, encara que no en forma de monografia en el Congrés de Diplomàtica de València, les actes del qual foren publicades l'any 1989¹³⁵. Les comunicacions presentades allí mostren recerques centrades en àmbits regionals però les seves aportacions són vàlides per a qualsevol altre espai i la seva metodologia extrapolable a una altra cronologia. Tenint en compte els límits d'aquell congrés –segle XIV- els articles publicats es centren en els primers temps de la implantació del notariat públic, un procés diferent i més tardà que a la Corona d'Aragó. Destaca a nivell metodològic la investigació de Manuel Lucas sobre el notariat gallec¹³⁶, tot i que no té afanys d'exhaustivitat i el mateix autor s'atreveix a autoqualificar-la d'aproximació. Tal vegada el més interessant d'aquesta comunicació és el plantejament que en fa, dividint-la en dos apartats ben clars i diferenciats, centrats en les fonts i la producció documental dels notaris per una banda, i la nòmina dels notaris per una altra.

---

¹³⁵ Un important antecedent d'aquest congrés, encara que no amb els mateixos objectius, és el *II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada: La documentación notarial y la Historia*, celebrat a Santiago de Compostela l'any 1982. Les ponències i comunicacions giren entorn de la qüestió de la utilització de la documentació notarial, centrant-se encara més en determinades tipologies documentals per a estudiar uns temes molt concrets. A nivell metodològic, i també més general, hi ha els treballs de Antonio EIRAS ROEL, "La metodología de la investigación histórica sobre documentación notarial: para un estado de la cuestión. Introducción general", a *Actas del II coloquio de Metodología Histórica Aplicada*, Santiago de Compostela, 1984, p.14-30; Valentín VÁZQUEZ DE PRADA, "Protocolos notariales e historia Económica: Crédito, comercio, industria", *Idem*, p.189-218; Michel VOVELLE, "Minutes notariales et Historie des cultures et des mentalités", *Idem*, p.9-26

¹³⁶ Manuel LUCAS ALVAREZ, "El notariado en Galicia hasta el año 1300", dins *Notariado público y documento privado: De los orígenes al siglo XIV*", València, 1989, p. 331-480.

Per al notariat castellà hi ha l'article de José Bono¹³⁷ que parteix de la legislació que implanta Alfons X per a analitzar els canvis que es van donant en el notariat i la seva pràctica documental. En aquesta es deixen entreveure tant les novetats que es van introduïnt poc a poc com les formes tradicionals, elements que Bono analitza minuciosament i de forma exhaustiva, fent honor a la seva formació de notari i jurista. Els notaris lleonesos són analitzats per José A. Martín a partir de l'estudi de la documentació privada la qual dóna dades clares de l'evolució del notariat al llarg del segle XIII. Completa el treball un llistat de notaris acompanyat de totes les referències documentals de cada un d'ells¹³⁸.

Dins de la mateixa línia hi ha l'article de M. Josefa Sanz per al notariat asturià i un altre de Pilar Ostos i M. Luisa Pardo per als notaris de Sevilla¹³⁹. El primer dibuixa el panorama del notariat a Astúries, amb la seva organització, tipologia de notaris, i l'aparició del notariat públic al darrer terç del segle XIII, acabant amb un regest de notaris i dels seus signes. El de Sevilla es centra ja d'entrada en el notariat públic, institució que arriba a la ciutat immediatament després de la conquesta l'any 1248 per part de les tropes castellanes, tenint en compte també l'obra legisladora d'Alfons X. Un dels aspectes importants que cal destacar d'aquesta comunicació és l'aportació entorn a la confecció de l'instrument notarial, tot aplicant els objectius i la metodologia de la Diplomàtica, elements que apareixen corroborats en el text per múltiples

---

¹³⁷ José BONO HUERTA, "La práctica notarial ..." *op.cit.*, p. 481-506.

¹³⁸ José A. MARTÍN FUERTES, "Los notarios en León durante el siglo XIII", *Ibidem*, p. 597-613.

referències documentals. Qui també es centra en la qüestió de la producció documental és Santos García Larragueta quan explica l'evolució dels instruments notariaus, redacció i validació, respecte de finals del segle XII i principis del segle XIV. És a dir, es nota un canvi en les subscripcions que demostra la progressiva implantació d'un notariat dotat de fe pública a la vegada que es va delimitant el seu camp d'actuació, àmbits que García Larragueta estableix a partir precisament d'aquestes subscripcions¹⁴⁰.

En aquest congrés de Diplomàtica també hi ha tres aportacions referents als territoris de la Corona d'Aragó, molt diferents entre elles. El document notarial és estudiat per Arcadi García Sanz a partir de la progressiva implantació del notariat paral·lela a la conquesta¹⁴¹. Rafael Conde i Francisco Gimeno analitzen un aspecte de l'organització del notariat com és la concessió de notaries per part del poder reial, dins de l'àmbit de la Corona d'Aragó. Estableixen les diverses tipologies d'oficines notariaus, qüestió a la que haurem de tornar una altra vegada al llarg del nostre present treball¹⁴². Finalment un breu article sobre el Manual d'Alcover a càrrec dels professors del Departament d'Història Medieval i Paleografia de la Universitat de Barcelona.

---

¹³⁹ M. Josefa SANZ FUENTES, "Documento notarial y notariado en la Asturias del siglo XIII", *Ibidem*, p.245- 281; Pilar OSTOS SALCEDO-M. Luisa PARDO RODRÍGUEZ, "Los escribanos públicos de Sevilla en el siglo XIII", *Ibidem*, p.513-537.

¹⁴⁰ Santos GARCÍA LARRAGUETA, " *Auctoritas et potestas*. Territorialidad del notariado en el Reino de Navarra", *Ibidem*, p. 201-243.

¹⁴¹ Arcadi GARCIA SANZ, "El documento notarial en el derecho valenciano hasta mediados del siglo XIV", *Ibidem*, p.177-199.

¹⁴² Rafael CONDE-Francisco GIMENO, "Notarías y escribanías de concesión real en la Corona de Aragón (s.XIII)", *Ibidem*, p.281-329

Només fan una presentació de les dades essencials que es desprenen d'una primera anàlisi del manual¹⁴³.

Per la seva visió globalitzadora i sintetitzadora destaquem la ponència de Angel Canellas com una mostra que recull el que s'havia fet fins al moment respecte de la història del notariat. A part de l'aportació historiogràfica, de la que sobresurt un exhaustiu repàs a la legislació sobre el notariat i l'estat de la qüestió en la bibliografia, és interessant la nova crida que fa a la continuïtat dels estudis acompanyada de les propostes. Novament es fa ressò de les mancances, sobretot per al notariat anterior al segle XV, o també l'escassetat de monografies sobre qüestions com *l'Ars Notariae*, gènesi documental o paleografia del document notarial¹⁴⁴. No obstant no és casual aquesta mancança, donat que els protocols notariais castellans més antics són de mitjans del segle XV¹⁴⁵. L'obra de Bono per una banda i els articles del Congrés de València són dos exponents, importantíssims, de la historiografia del notariat en la resta de l'Estat espanyol. Finalment, i també com un vehicle per al debat, hi ha les *I Jornadas sobre el notariado en Andalucía: El notariado*

---

¹⁴³ A.A.D.D., "Un registro notarial de Alcover del siglo XIII", *Ibidem*, p.507-511. El llibre estava en aquells moments en procés de restauració a Barcelona, motiu pel qual es va aprofitar per a fer-ne un estudi exhaustiu i la corresponent transcripció. Aquest article només és una primera aproximació al manual i no té res a veure amb el treball que es va fer posteriorment, publicat també l'any 1989 i sobre el qual tornarem en referir-nos a la producció historiogràfica local entorn del notaria.

¹⁴⁴ Angel CANELLAS LOPEZ, "El notariado en España hasta el siglo XIV", *Ibidem*, p.101-139.

¹⁴⁵ Raquel DEL CARMEN FERNÁNDEZ, *Contribución al estudio de los protocolos notariales castellanos. (Traslado de una nota de un registro de escribano de 1389)*, "AHDE" LVI (1986), p.753-758. Arrel d'una estada a la ciutat d'Àvila hem consultat el primer protocol notarial del Archivo Histórico Provincial de Ávila, amb l'escriptura usual del moment, l'anomenada cortesana ja amb uns clars indicis de cursivitat i amb una tendència a l'escriptura pròpia dels notaris castellans, la processal. Es tracta d'un volum dels anys 1448-1451, redactat per l'escrivà Gómez González. Volem agrair a la senyora Ana Laviña, directora de l'arxiu en el moment en que el vam consultar, l'any 1997, les facilitats donades per a accedir a la documentació i per a extreure'n còpies.

andaluz en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna, celebrat l'any 1994¹⁴⁶. A banda de les aportacions de professors italians com Scalfati o Piergiovanni¹⁴⁷, també hi ha treballs sobre el notariat a Còrdova, Granada, Málaga i Sevilla, i dos articles sobre documentació notarial¹⁴⁸.

En l'àmbit acadèmic i referint-nos a les tesis doctorals defensades en els darrers anys i que tenen com a centre d'atenció el notariat o els instruments notariaus destaquem el treball de Mercedes Vázquez sobre el notariat dependent del Capítol de la Catedral de Compostel·la. És una tesi que parteix d'un profund estudi sobre el propi Capítol per anar a parar a la producció documental d'aquest grup de poder galleg, tant la pròpia documentació com la que posa de manifest la relació dels canonges amb altres personalitats o institucions. La tesi inclou una transcripció d'un registre notarial especial elaborat pels notaris per a la institució capitular compostel·lana¹⁴⁹. La tesi de Jordi Günzberg, *Los notarios de Barcelona y su organización social (1275-1544)*, i la de J.M. Cruselles, *Comportamiento social y actividad profesional entre los notarios de*

---

¹⁴⁶ Pilar OSTOS; M.Luís Pardo (ed.), *El notariado ...*, op.cit., 1996. Aquestes mateixes professores van recopilar una sèrie de treballs, els quals no van poder ser recollits en la publicació que ara citem, en un recull titulat *Estudios sobre el notariado europeo*, Sevilla, 1996.

¹⁴⁷ Vegi's nota 52.

¹⁴⁸ Pedro J. ARROYAL; E. CRUCES; M.T. MARTÍN, "Sobre los orígenes de la Institución Notarial en Málaga", p.47-74; M. A. MORENO TRUJILLO, "Diplomática Notarial en Granada en los inicios de la Modernidad (1505-1520)", p.75-126; J.M.OBRA SIERRA, "Aproximación al estudio de los escribanos públicos del número de Granada (1497-1520)", p.127-170; Pilar OSTOS SALCEDO, "Los escribanos públicos de Córdoba en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna. Una aproximación", p.171-256; M. Luisa PARDO RODRÍGUEZ, "El Notariado de Sevilla en el tránsito a la Modernidad", p.257-292; M.D.ROJAS VACA, "Notariado público y documento notarial en Jerez de la Frontera en el tránsito de la Edad Moderna", p.293-338.

¹⁴⁹ Mercedes VÁZQUEZ BERTOMEU, *La institución notarial y el cabildo compostelano (1460-1481)*, Universidad de Santiago de Compostela, 1996. Vegi's també IDEM, *El escritorio capitular compostelano (1460-1481)*, "HID" 24(1997), p.497-534.

la ciudad de Valencia, s.XV., es centren bàsicament en l'organització dels notaris en dues ciutats importants tot i que donen un pes específic a la seva projecció social i les relacions amb l'entorn. És del nostre interès particular, ja que persegueix els mateixos objectius que la nostra, la tesi de la Dra. Carolina Carbonell Arroyo, *Del documento privado al documento público. La recepción del notariado italiano en España. Siglos XIII-XV*¹⁵⁰. És una tesi que analitza la recepció dels usos notariais italians a partir de l'evolució del document, evolució que no va deslligada de cap manera del procés d'implantació del notariat públic i de la progressiva adquisició per part d'aquest de la fe pública.

Un capítol apart es mereix la qüestió dels protocols notariais i el que hom anomena les noves tecnologies. Els treballs pioners a casa nostra en aquest àmbit són els de Imm Ollich, Jordi Günzberg i Laureà Pagarolas¹⁵¹. La major part de la producció bibliogràfica referent a aquest tema planteja problemes metodològics d'explotació de la documentació notarial però sobretot la manera com les dades que s'hi desprenen poden rebre un tractament informàtic. De fet aquesta qüestió es deriva del caràcter de fonts serials que tenen els protocols notariais. Aquesta característica permet la seva gestió a partir de bases de dades, de manera que la informació es pugui recuperar

---

¹⁵⁰ Ens hem posat en contacte amb la Universitat d'Alacant, lloc on es va defensar, per tal de saber si estava publicada. La resposta ha estat negativa tot i que ens han facilitat algun contacte amb l'autora. Aquesta ens ha comunicat que és una tesi amb una visió molt jurídica, que no ens pot ser massa útil per al nostre treball. La Dra. Carbonell, molt amablement, no ens ha facilitat la lectura encara que sí una explicació sobre les línies generals del seu treball, aspectes que aquí molt breument presentem.

¹⁵¹ Imma OLLICH, *La història medieval i les noves tècniques d'anàlisi per ordinador: els testaments de Vic del segle XIII*, "Acta/Mediaevalia", 1(1980), p.11-27. Jordi GÜNZBERG I MOLL, *Testamentos del siglo XIV del archivo histórico de protocolos de Barcelona (A.H.P.B.) y su aplicación a la demografía histórica. Estudio archivístico-metodológico*, "Acta/Mediaevalia", 10(1989), p. 89-98. Laureà PAGAROLAS, *L'aplicació de la informàtica ... op.cit.*

fàcilment. I això ens porta directament a parlar dels Sistemes d'Informació Històrica, àmbit en el que cal citar un primer treball de Francisco J. García Marco¹⁵². En aquest article hom es planteja les relacions entre la informàtica i l'ofici d'historiador, partint de la descomposició del text de l'instrument en les seves unitats mínimes: l'estructura formal i els elements variables. Això permet emmagatzemar les dades i poder recuperar fàcilment la informació, a banda de poder incloure en les fitxes amplis camps amb transcripcions literals, qüestió que és de gran importància precisament per als que es dediquen a la recerca històrica. Darrerament s'han celebrat sengles congressos que han tingut com a centre d'atenció precisament els Sistemes d'Informació Històrica¹⁵³. Tot i que el centre d'atenció no ha estat només la documentació notarial cal tenir en compte les aportacions presentades per tal de poder-les aplicar a aquestes fonts, especialment tot el relacionat amb les bases de dades i les noves eines per a la recerca que es posen a l'abast dels historiadors¹⁵⁴.

Deixant instàncies més generals de la historiografia del notariat, passem a endinsar-nos ara en la producció a nivell local. Partim de la suposició de que el notariat encara és un gran desconegut, tot i que els arxius de casa nostra conserven unes de les sèries més completes i continuades de protocols. A

---

¹⁵² Francisco Javier GARCÍA MARCO, "Notae: Un sistema de información histórica orientada a la documentación notarial", a Antonio A. RUÍZ RODRÍGUEZ, *Manual de Archivística*, Madrid, 1995, p. 185-233.

¹⁵³ *Congreso Internacional sobre sistemas de Información Histórica*, Vitoria 6-8 novembre de 1997. *La Historia en una nueva frontera. XIII International Conference of the Association for History & Computing*, Toledo, 20-23 juliol, 1998 (Actes publicades en CD-ROM).

¹⁵⁴ Pilar GONZALBO AIZPURU, "La guías computarizadas del Archivo de Notarías de la Ciudad de México: cómo conjugar tradición y modernidad", a *Congreso Internacional sobre sistemas de información Histórica*, Vitoria, 1997, p. 21-26.

l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona es guarden els manuals notariais procedents de les parròquies de la diòcesi, essent el més antic de tots –de l'any 1228- el primer de la parròquia de Santa Maria d'Alcover, que va ser objecte d'un estudi i de la transcripció per part dels professors de Paleografia de la Universitat de Barcelona, l'any 1990. És doncs una de les aportacions més interessants, sinó la millor, que s'han fet fins ara en la zona en que centrem el nostre estudi¹⁵⁵. Si abans ja parlàvem de la tasca realitzada per la Fundació Noguera, ara ens hi hem de tornar a referir ja que l'únic catàleg de protocols publicat relacionat amb alguna població del Camp de Tarragona és el de Valls¹⁵⁶. Existeix també el dels protocols de l'Arxiu Històric Arxidiocesà, publicat pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Aquests dos són els més propers i només hi ha el del Vendrell com a població que ja s'escapa del nostre àmbit de recerca¹⁵⁷.

La manca d'estudis monogràfics és evident i les úniques mostres són articles, alguns dels quals no transcendeixen més enllà d'una exposició merament descriptiva de les fonts¹⁵⁸. I algun altre aporta dades interessants sobre la clientela dels notaris a la Conca de Barberà i l'abast de l'activitat dels

---

¹⁵⁵ A.A. D.D., *Manual d'Alcover*, op.cit.

¹⁵⁶ Joan PAPELL TARDIU, *Catàleg dels Protocols de Valls...*, op.cit.

¹⁵⁷ Salvador RAMON I VINYES- Manuel M. FUENTES I GASÓ, *Inventari dels protocols notariais de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*, Barcelona, 1987; Anna SABANÈS ALBERICH, *Inventari de l'Arxiu de Protocols Notariais del Vendrell...*, op.cit.

¹⁵⁸ És el cas del treball d'Elisabeth BALDOR ABRIL- Marta INGLÉS AGUDO, *La situació del notariat català a la ciutat de Tarragona, a les darreries del segle XVI*, "Pedralbes. Revista d'Història Moderna", 13, II(1993), p.313-317. Comenten literalment un pergami en el qual es regula l'organització dels notaris tarragonins, però sense arribar a conclusions decisives, limitant-se simplement a la descripció. En la mateixa línia hi ha la comunicació de Manel GÜELL, "Notes sobre el col·lectiu notarial tarragoní del segle XVIII", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p.667-683.

notaris de Montblanc, al segle XVIII¹⁵⁹. Altres no deixen de ser aportacions erudites que en algun moment es poden constiuir en complements d'altres recerques però mai amb pretensions de ser-ne la base¹⁶⁰. Malgrat tot ja trobem un pioner en aquestes qüestions, mossèn Sanç Capdevila, el qual va donar notícia d'una petita col·lecció de formularis notariais guardats a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona¹⁶¹, llistat que torna a recollir i amplia F. Xavier Ricomà a finals dels anys setanta¹⁶². De fet, el treball de Capdevila s'insereix dins de la recopil·lació dels fons parroquials de la diòcesi tarragonina duta a terme per ell mateix, per encàrrec del cardenal Vidal i Barraquer, formant el nucli central de l'Arxiu Arxidiocesà.

Remarquem, per acabar el nostre recorregut, que l'únic tema referent al notariat que s'ha tractat amb més profunditat és el de la seva organització, sobre la qual hi ha un treball dels problemes entre jurisdicció i notaris a

---

¹⁵⁹ Josep M. T. GRAU PUJOL; Roser PUIG I TÀRRECH, "Una estimació quantitativa de les àrees demercat al segle XVIII: el fluxe notarial (el cas de la Conca de Barberà)", "Pedralbes", Actes del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Catalunya a l'època de Carles III, 1988, p.557-572.

¹⁶⁰ Josep MUNTÉ I VILA, *Els notaris de Mont-roig*, "Ressò Mont-rogeg" (Montroig), 62 i 63(1997), p.8-9; 8. Presenta un llistat dels llibres notariais de Montroig guardats a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona per a passar posteriorment a referir-se els notaris que tenen la seva activitat en relació a la vila. Josep M. CALBET I CAMARASA, *Oficis a l'Espluga de Francolí dels segles XVIII i XIX: Els ferroviaris, els cadiraires, els cistellers, els traginers, els picapedrers, els lletrats i funcionaris*, "Butlletí del Centre d'Estudis Locals" (L'Espluga de Francolí), m 20(193), p.2-4, treball que té un caràcter similar a l'anterior, fent un llistat de notaris i d'altres oficis relacionats amb l'art de la notaria. Destaquem també l'aportació de Jordi GÜNZBERG MOLL, "Notaris d'Horta de Sant Joan: Alguns apunts pel seu estudi", a *Jornades d'Estudi dels Costum d'Orta*, Ajuntament d'horta; 1997, p.305-309.

¹⁶¹ Sanç CAPDEVILA, *La 'Practica dictaminis' de Llorens de Aquileia*, "Analecta Sacra Tarraconensia" (Barcelona), 6(1930), p.207-230.

¹⁶² F. Xavier RICOMÀ VENDRELL, "Formularios notariales del arzobispado de Tarragona" (s.XIII-XIV", a *I Jornades d'investigació dels Arxius*, Tarragona, 1979, p.46-48 (exemplar mecanografiat). És un treball que aconsegueix els seus objectius, que és donar a conèixer la col·lecció de formularis i, encara que no en fa un estudi detallat, ens útil precisament per aquest motiu. Sobre els formularis a Tarragona vegi's també Ferran VALLS TABERNER, *op.cit.*, (1926), p.508-517.

Valls¹⁶³. L'altre article és una aportació nostra sobre el notariat a Reus, en el qual analitzem l'evolució cap a la implantació del notariat públic, arribant a una primera conclusió sobre la qüestió de la propietat de la notaria, pertanyent a la parròquia de Sant Pere de Reus. A això hi cal afegir encara una altra aportació més recent a nivell de tota la diòcesi tarragonina, sobretot remarcant el paper de l'arquebisbe dins de la institució notarial, i un treball des del punt de vista paleogràfic sobre les abreviatures en els llibres notariais medievals¹⁶⁴.

* * *

L'elaboració d'aquesta tesi s'ha beneficiat, des de l'any 1995 d'una beca de formació de personal investigador que ens fou concedida per la Universitat Rovira i Virgili, estant adscrits al Departament d'Història i Geografia d'aquesta universitat, desenvolupant la recerca dins de l'Àrea de Ciències i Tècniques Historiogràfiques. Hem participat també en el projecte de recerca PS95 de la DGICYT, dirigit per la Dra. Coral Cuadrada, com a membre integrant de l'equip investigador. L'any 1998 ens fou concedida una beca per la CIRIT per tal d'ampliar la nostra recerca bibliogràfica a la Università degli Studi di Roma La Sapienza, concretament al Dipartimento di Studi sulle società e le culture del Medioevo. La direcció del treball va anar a càrrec de la professora Paola Supino Martini, professora de Paleografia Llatina, a qui agraïm sincerament

---

¹⁶³ Joan PAPELL TARDIU, "Aportació documental a la història del notariat a Valls. L'acta de conciliació entre el rector, titular de la notaria, i els síndics de la vila (1319)", dins d'*Estudis sobre la història de la institució ...*, Barcelona, 1988, p.107-113.

¹⁶⁴ Daniel PIÑOL ALABART, *El notariat a Reus al segle XIII: Una aportació a la seva història*, "AEM" 26/2(1996), p.979-1001. IDEM, "Las abreviaturas en los manuales notariales: el caso del 'Camp de Tarragona' en el siglo XIII", a *Actas del II Congreso Hispánico de Latín*

l'acollida que ens va prestar durant la nostra estada a Roma, l'orientació que va donar a la nostra recerca, i les credencials que ens va signar per tal de poder anar a investigar a la Biblioteca Apostolica Vaticana. Agraïm al personal de la Biblioteca d'aquell departament, especialment a la Dra. Maria Edvige Malavolta, l'atenció que ens van donar, les facilitats per a desenvolupar la nostra tasca i el material que ens van proporcionar, així com la possibilitat d'utilitzar amb comoditat les instal·lacions de la seva biblioteca. Afegim en aquest llistat el professor Guglielmo Cavallo, professor de Paleografia Grega en aquesta mateixa universitat, també per l'atenció i acollida i les facilitats per a la recerca. No volem oblidar el professor Armando Petrucci, de l'Scuola Normale Superiore, de Pisa, qui ens va posar en contacte amb la Dra. Supino de Roma, i també al professor Silio P.P. Scalfati, de la Università degli Studi de Pisa, per l'atenció que ens va donar en la correspondència que hi vam establir i també per les referències bibliogràfiques que ens va proporcionar. Agrair a la Dra. M. J. Azevedo Santos, professora de Paleografia de la Universidade de Coimbra, per la bibliografia que ens va facilitar, i al Dr. Antonio H. De Albuquerque Emiliano, professor de Filologia Llatina de la Universidade Nova de Lisboa per les indicacions que ens va fer a un treball nostre sobre les abreviatures i la relació que tenien aquestes amb la oralitat.

A casa nostra volem expressar el nostre més sincer agraïment a la Dra. Montserrat Sanmartí Roset, professora titular de Ciències i Tècniques Historiogràfiques, que durant aquests anys ens ha dirigit la tesi. Agrair-li les observacions, el material que ens ha ofert, el seu mestratge i el seu suport.

També a la Dra. Coral Cuadrada per la seva orientació en els aspectes relacionats amb la Història Agrària, tema sobre el qual n'és bona coneixedora i investigadora, així com agrair-li molt sincerament el seu mestratge en anys passats gràcies al qual ara podem presentar aquesta tesi. Agraïm a la Dra. Encarnació Ricart, catedrática de Dret Romà i Directora del Departament de Dret de la Universitat Rovira i Virgili les indicacions en els temes relacionats amb el dret que introduïm en la nostra tesi. Agrair al Dr. Ignasi Baiges, de la Universitat de Barcelona, la seva orientació sobre els plantejaments inicials de la nostra tesi, i al Dr. Laureà Pagarolas, arxiver de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, el que ens hagués facilitat material bibliogràfic i l'accés a la biblioteca del Col·legi de Notaris de Barcelona. Al Dr. José Sánchez Real per les suggerències per a l'estudi de les filigranes dels manuals notariais. A Mn. Armand Puig i Tàrrrech, professor de la Facultat de Teologia de Catalunya i director de l'Institut de Ciències Religioses de Tarragona per les nocions que ens va donar sobre el món dels canonges i la bibliografia que ens va facilitar.

Agraïm a Mn. Salvador Ramon, i sobretot a la Sra. Teresa Salort, de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, la seva atenció i facilitats en l'accés als fons documentals de l'arxiu que encara no estan a l'abast del públic investigador. També al personal de l'Arxiu Històric Comarcal de Reus, especialment el seu director, el senyor Sabí Peris i la senyora Carme Puyol. A l'Arxiu Històric de Tarragona, sobretot el director Dr. Jordi Piqué i la senyora Rosa Gutiérrez, per les facilitats en l'accés al fons de pergamins i per la seva amabilitat. Finalment a la meva esposa Rosa M. i a les meves filles Anna i Clara, per la comprensió i suport que m'han donat.

Capítol 1: EL NOTARIAT PÚBLIC: ANTECEDENTS I EVOLUCIÓ.

1.1. El notariat públic a la Península Itàlica a l'Edat Mitjana.

Gran part de la producció historiogràfica sobre el notariat públic prové de la historiografia italiana i té, lògicament, el notariat italià com a objecte dels seus estudis. És obligat referir-nos doncs a l'evolució del notariat públic a la Península Itàlica al llarg de l'Edat Mitjana, sobretot perquè ens serveix de referència a l'hora d'abordar el mateix tema però aplicat a Catalunya. A més cal tenir sempre present que fou en algunes ciutats itàliques, sobretot a Bolonya, on es va desenvolupar aquesta institució.

1.1.1. Els antecedents.

Des de la Història del Dret Notarial es diu que els inicis del notariat públic cal anar a buscar-los, precisament, a la Baixa Edat Mitjana, a partir del segle XIII¹. Ara bé, tant Bono com alguns estudis de l'escola italiana inclouen els antecedents de la institució, arribant alguns fins i tot al temps de l'Imperi Romà². De fet hi ha suggerències al respecte, sobretot a nivell metodològic,

---

¹ José BONO, *Historia del Derecho Notarial Español*, Madrid, I,1, 1979, p. 19- 24. Bono presenta una bona síntesi sobre els antecedents del notariat públic, treball del que manllevem moltes de les dades que introduïm en aquest capítol. També un repàs a aquests antecedents, molt interessant precisament pel seu caràcter sintètic i per la forma com tracta els primers passos del notariat públic i la seva relació amb el renaixement jurídic es troba a Rosa M. BLASCO, *Una aproximación a la institución notarial en Cantabria. Desde sus orígenes a la Ley del Notariado*, Santander, 1990, p. 37-45.

² Mario AMELLOTTI; Giorgio COSTAMAGNA, *Alle origini del Notariato Italiano*, Roma, 1975, p.5-16. Aquest treball es divideix en dues parts, interessant-nos ara la primera, elaborada per Amelotti, precisament perquè els seus quatre capítols estan dedicats a l'anàlisi dels tabelions i els documents així com la seva regulació, fent menció especial a la normativa justiniana.

que ens fan tenir en compte aquesta possibilitat en la recerca. Honori Garcia aconsella començar la Història del Notariat pels primers temps de la instrumentació en la societat espanyola ja que si no es fa així no es pot comprendre aquesta història en tota la seva extensió³. No obstant, pel que fa al notariat anterior als temps baixmedievals es palesa una certa dificultat a l'hora d'elaborar-ne la seva història⁴. I és que tot el que fa referència a aquest període precedent no acaba de presentar-se clar als ulls dels investigadors, tant que fins i tot hom no pot parlar d'evolució ni de continuïtat i gairebé no es pot prendre el notariat romà com un punt de partida⁵. Així doncs ens trobem davant d'una ambigüïtat manifesta, que s'accentua quan hom observa que el notari de l'edat imperial i el baixmedieval no tenen en comú res més que el nom⁶. La recerca es troba a Roma amb una diversitat de personatges que exercien aquelles funcions que més tard podrem anomenar amb certesa notariales. *Tabelliones*⁷ i *tabularii*,

---

³ Honori GARCÍA, *Reflexiones sobre la manera de investigar la Historia del Notariado*, "La Notaría", LXXXII(1947), p.381-390; *Notas para unos prolegómenos a la Historia del Notariado Español (tiempos anteriores a la Reconquista)*, "EHDAP", II(1950), p.121-149. Ugo NICOLINI, *Per una storia del notariato italiano*, Roma, 1970, p.IX-XVIII. Remarca la idea de que, per a fer una Història del notariat italià cal partir d'un estudi introductorí que inclogui una anàlisi del document en l'edat tardo-romana

⁴ Armando PETRUCCI, *Notarii. Documenti per la storia del notariato italiano*, Milano, 1958, p.3-4.

⁵ Honori GARCÍA, *Reflexiones...*, *op.cit.*, p.385.

⁶ Ángel MARTÍNEZ SARRIÓN, *El notariado en la Baja Romanidad*, "AAMN" (Madrid), XXII, I(1978), p.15-112. "La palabra *notarius* no es anterior a Cicerón, por cuanto se aplicó a los estenógrafos o taquígrafos y como es sabido su descubrimiento romano, aunque se lleve a Ennio, fue obra de Marco Tulio Tiro, nacido hacia el año 100 a.C. (...)", p.28. Armando PETRUCCI, *Notarii...*, *op.cit.*, p.3. També Giorgio CENCETTI, "Dal tabellone romano al notaio medievale", a *Il notariato veronese attraverso i secoli*, Verona, 1966, p.XIX.

⁷ Ettore FALCONI, *Lineamenti di diplomatica notarile e tabellionale*, Parma, 1983, p.22-27. Referint-se als tabelions diu "...il vocabolo deriva probabilmente dalla voce 'tabella' o 'tabula' inizialmente significante la tavoletta cerata, forma originaria del documento romano, poi passato a designare ogni scrittura di significato giuridico e più particolarmente ancora il documento pubblico, soprattutto di contenuto contabile; cui si collegavano le voci affini di 'tabularius' -che finirà per divenire sinonimo di 'tabellio'- e di 'tabularium', come de archivio e cioè luogo di conservazione delle 'tabulae'. ", p.23-24.

són noms que ens evoquen, amb una certa complexitat i molts dubtes, els orígens del notariat. Personatges que intervenien en la redacció dels documents; alguns d'ells instal·lats en llocs fixos propers al For de la capital de l'Imperi, escrivint sempre a petició dels clients i pertanyien a un ofici públic⁸. Però els tabelions i els *tabularii* careixien de la fe pública, i tenien unes facultats autenticadores limitades⁹, tot i que sembla que redactaven el document en una *scheda* i posteriorment l'escrivien *in mundum*, conceptes que tornaran a aparèixer a partir de la renovació notarial a partir dels segles XII i XIII.

De l'evolució del notariat després de la desfeta de l'Imperi Romà cal destacar la importància de centres tant significatius com Ravenna o Pavia, a més de la influència rebuda per part de la legislació justiniana¹⁰. A la primera ciutat conviuen tabelions i un grup de notaris eclesiàstics anomenats *scriniarii*¹¹. Documentats aquests darrers ja a la primera meitat del segle VI,

---

⁸ Guido MENGOZZI, *Ricerche sull'attività della scuola di Pavia nell'Alto medio Evo*, Pavia, 1924, p.306-307. José BONO, *Historia del Derecho...*, *op.cit.*, I, 1, 1979, p.45ss. També a José BONO, "España: sobre la esencia y función del notariado románico hasta la codificación", a *XVII Congreso Internacional del notariado latino*, Florència, 1984, p.13-14. Giorgio CENCETTI, "Dal Tabellone...", *op.cit.*, 1966, p.XX.

⁹ José BONO, *Historia del Derecho...*, *op.cit.*, I,1,1979, p.54ss. Vegi's també Armando PETRUCCI, *Tabellioni, scriniari e notai nella Roma del Medioevo*, "Rivista del Notariato" (Milano), anno XIV, 1-2 (1960), p. 52-62.

¹⁰ José BONO, *Historia del Derecho...*, *op.cit.*, I,1,1979, p.62-92. Giorgio COSTAMAGNA, *Invito agli archivi dei notai*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica", 9(1987), p.24-26. És a la legislació justiniana a qui correspon donar l'estructura formal del document redactat pels tabelions, perdurant encara en l'estil dels escrivans alt-medievals, afirma Costamagna.

¹¹ Paolo DE LORENZI, *Storia del notariato ravennate. Vol.1: L'organizzazione del notariato*, Ravenna 1962. Les funcions dels tabelions es van veure completades i coordinades per Justinià, confirmant-los en la seva funció pública però encara no els va donar la fe pública. "Dopo le invasioni dei barbari, l'istituzione del tabellionato, mentre in alcune regioni d'Italia decadde e si estinse, in Ravenna continuò, come vedremo, ancor floridissima per moltissimi

formaven un cos de notaris al servei de la cúria episcopal, la qual troba els fonaments de la seva escriptura en la cancelleria imperial bizantina, de la qual derivaven molts aspectes diplomàtics¹². Aquests funcionaris episcopals van abandonar al segle VIII la denominació de *scriniarium* per a utilitzar només la de *notarius*¹³. Paral·lelament es donà també una evolució en la confecció dels documents, apareixent la solemnitat de la *traditio chartae* abans de la subscripció dels testimonis, tot i que encara s'anava mantenint l'antiga tradició documental romana¹⁴.

L'altre centre a destacar és la ciutat de Pavia, on també hi havia *tabularii* –oficials del cens, encarregats de conservar els llibres; formaven part de la Cúria-, *notarii* i *exceptores*, tot i que foren aquests darrers els qui van prendre un paper més rellevant dedicant-se a la redacció dels actes privats, a més de formar un cos d'escriptors d'alta categoria¹⁵. Aquesta circumstància va continuar així en aquest període i el posterior, el de dominació franca, passant després a un temps de decadència¹⁶.

---

secoli, fino a che nel XIII secolo maturò la sua naturale evoluzione trasformandosi nel *notarius publico ufficiale*, in cui atti avevano raggiunto la *publica fides*."p.9. Armando PETRUCCI, *Notarii...*, *op.cit.*, 1958, p.4. Mario AMELOTI, *Alle origini...*, *op.cit.*, 1975, p.51-95. Giuseppe RABOTI, "Osservazioni sullo svolgimento del notariato a Ravenna tra XI e XII secolo", a *Studio bolognese e formazione del Notariato. Atti di un convegno (Maggio, 1989)*, Milano, 1992, p.161-163. Armando PETRUCCI, *Notarii...*, *op.cit.*, 1958, p.15-20. Remarca que és precisament a Ravenna on es veu millor la duplicat dels dos tipus de notaris, els de la cúria episcopal i els tabelions al servei dels privats.

¹² Giuseppe RABOTI, "Osservazioni...", *op.cit.*, p.163-165.

¹³ Paolo DE LORENZI, *Storia del notariato...*, *op.cit.*, p.6-7; 11-23.

¹⁴ Ettore FALCONI, *Lineamenti...*, *op.cit.*, p.27-37.

¹⁵ Guido MENGOZZI, *Ricerche...*, *op.cit.*, p.298-314. Giorgio COSTAMAGNA, "Dalla 'charta' a l' 'instrumentum' ", a *Notariato medievale Bolognese*, tom II, Roma, 1977, p.17ss.

Durant el període longobard també el llistat de figures dedicades a escripturar contractes era llarg¹⁷. Noms tan amplis com *scriba* o *scriba publicus* fins al *notarius Ecclesie*, nom que aplegava altres denominacions –*presbiter*, *presbiter et notarius*, *archidiaconus*, *diaconus*, *subdiaconus*, *subdiaconus et notarius*, *subdiaconus et exceptor*, *monachus*, *clericus*, *clreicus et notarius*, *acolutus*, *vir devotus*, *lector...*-. Això fa també que els historiadors hagin elaborat diverses hipòtesis sobre l'origen del notariat itàlic¹⁸. Uns fan descendir els notaris directament dels tabelions romans¹⁹, altres es remunten a l'època franca²⁰, però tots obliden precisament el temps dels longobards. Luigi Schiaparelli es va centrar precisament en aquest període i, tot analitzant les *chartae* va localitzar uns personatges que s'autoqualificaven de *notarius*, veritables rogataris dels documents i veritables progenitors del notari del renaixement jurídic del segle XII²¹. Schiaparelli fa derivar els notaris públics italians, no dels *tabelliones* sinó precisament dels notaris de l'època

---

¹⁶ José BONO, "España: sobre la esencia...", *op.cit.*, p.16-22.

¹⁷ Giorgio COSTAMAGNA, *Invito...*, *op.cit.*, p.23-24.

¹⁸ Armando PETRUCCI, *Notarii...*, *op.cit.*, p.4-5. També Ettore FALCONI, a *Lineamenti...*, *op.cit.*, p.41-57 es refereix a aquestes teories, seguint la línia de Petrucci.

¹⁹ E. DURANDO, *Il tabellionato o notariato nelle leggi romane, nelle medioevali italiane e nelle posteriori, specialmente piemontesi*, Torino, 1897.

²⁰ Guido MENGOZZI, *Ricerche...*, *op.cit.*, p.5. Afirmar que en el camp de la documentació l'escola de Pavia tenia el mèrit d'haver substituït allò que la invasió longobarda havia fet desaparèixer i d'haver posat les bases de la documentació que sorgir després del renaixement jurídic baixmedieval. Avança el naixement del notariat públic al segle IX lligant-lo excessivament, amb la legislació franca i la doctrina de l'escola de Pavia. Segons opinió de Petrucci aquestes dues causes tenen poc relleu per a l'evolució del notariat italià.

²¹ Luigi SCHIAPARELLI, *Notae diplomatiche sulle carte longobarde*, i també *I notai nell'età longobarda*, "Archivio storico italiano" (Roma), VII, XVII (1932), p.3-34. Teoria que ha estat contestada per E. VIGO, *Ricerche su notai e notabili longobardi del Sacro Palazzo di Pavia*, "Ricerche medioevali", IV-V (1969-70), p.99-113.

longobarda, que a la vegada derivaven dels notaris privats romans²². Però Petrucci pensa que només es poden relacionar amb els d'època romana de forma indirecta, a través de l'intermedi que suposen els notaris eclesiàstics, de qui van prendre el nom²³.

A les darreries de l'època longobarda es va començar a donar un canvi en l'economia, de la qual en derivava una nova situació contractual que exigia una formació més acurada dels notaris. Foren precisament els notaris longobards els que es van haver d'adaptar a aquesta situació, la qual comportava un augment de les activitats que es traduïa en una gran producció documental. L'Església ho solucionava amb els seus notaris de les cúries, però l'aristocràcia es veié necessitada d'una classe d'escrivans²⁴. Vistes aquestes dades sobre Pavia podem copsar ja la importància d'aquest centre. De fet la seva escola jurídica, analitzada àmpliament per Mengozzi fou decisiva per al posterior desenvolupament jurídic. El període més esplendorós fou el segle IX²⁵, sobretot el penúltim decenni de la centúria, on es començà un nou ordenament del tribunal suprem. Els fonaments d'aquest estaven en el Dret Romà, especialment en qüestions relacionades amb el dret de la propietat. En la

---

²² Dada que prenem de Ettore FALCONI, *Lineamenti...*, *op.cit.*, p. 43. Recull i analitza la hipòtesi de Schiaparelli.

²³ *Ibidem*, p.25-26. L'Església, ja des del començament va crear uns grups de notaris per tal de recollir els documents anomenats *Acta Martyrum*.

²⁴ Armando PETRUCCI, *Notarii...*, *op.cit.*, 1958, p.7-8. "In realtá, a parer nostro, il notariato longobardo nacque per la insopprimibile necessitá della documentazione sentita da una classe ricca, indipendente ed attiva qual'era l'aristocrazia fondiaria longobarda, la quale non esitò a crearsi lo strumento a ciò adatto, sia puere imitando l'analogo istituto già funzionante al servizio della proprietà ecclesiastica" p.8.

²⁵ Guido MENGOZZI, *Ricerche...*, *op.cit.*, p.35-43; 288-291. Francesco CALASSO, *Medioevo del Diritto. Iº: Le fonti*, Milano, 1954, p.305-315.

continuitat i la rellevància de l'escola pavesa al llarg de l'Alta Edat Mitjana hi ha precisament la relació entre el Dret Romà justinianeu i el notariat²⁶. Amb la intensificació de la vida política i civil, diu Mengozzi, calia anar trobant solucions cada vegada més perfectes a nivell jurídic, i també a nivell instrumental. I fou especialment en el camp documentari en el que l'escola de Pavia prengué la iniciativa. Però dins d'aquests canvis observats en el tribunal de Pavia hi havia també el fet de que els notaris van començar a ser nomenats pel rei en una cerimònia pública, amb un exàmen previ sobre la preparació i competència del candidat, cosa que obligava a que els aspirants no fossin triats a l'atzar sinó tenint en compte la seva preparació²⁷. Les bases per al renaixement del dret i l'evolució vers el notariat públic que es donaria més endavant a Bolonya ja estaven fixades.

Aquest moviment reformador, apuntat per Mengozzi, ens posa en consonància amb la qüestió de la fe pública. Els notaris italians la van aconseguir entre els segles XI i XII²⁸, conquesta que només fou possible amb la unió de les funcions judicials i notariales que ja s'havien començat a donar a

---

²⁶ Giovanna NICOLAJ, *Cultura e prassi di notari preirneriani: alle origini del rinascimento giuridico*, Milano, 1991, p.15-30. Laurent MAYALI, "Mythes et réalité de la renaissance juridique au douzième siècle", a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *El Dret Comú i Catalunya*, Barcelona, 1993, p. 196-197.

²⁷ Ezio BARBIERI, *Notariato e documento notarile a Pavia (secoli XI-XIV)*, Firenze, 1990, p.15-17.

²⁸ Paolo DE LORENZI, *Storia del notariato...*, *op.cit.*, p.25-38. Els notaris ravenesos van completar la seva evolució jurídica al segle XII, quan en els seus actes era reconeguda la fe pública. Al llarg del segle XIII van acabar d'arrodonir aquest procés canviant el nom de *tabelliones* per la de *notarii*. Fou també en aquest moment en que van començar a rebre les influències de l'escola bolonyesa del notariat –primer d'Irneri, i posteriorment de Rainer de Perugia, Salatiet i Rolandino-.

Pavia²⁹. El canvi fou promogut per la situació en la que, una burgesia naixent tenia necessitat de simplificar al màxim el procediment d'elaboració del document. Ja a partir del segle XI els notaris van començar a veure's obligats, tot adaptant-se als canvis econòmics i socials, a canviar els esquemes dels vells contractes, de la successió i també la constitució i les formes jurídiques de les diverses associacions privades, obligació que els portava també a una formació més àmplia. Referències sobre aquest aspecte en trobem a Arezzo³⁰ precisament en aquests moments, on el notariat local passà per un desenvolupament i una maduresa lligada a les relacions amb els bisbes del lloc. Aquesta relació ens porta també a considerar la importància de l'escola episcopal aretiana com a lloc per a la formació dels futurs notaris, tot i que més endavant ja no haurem de parlar d'aquesta mena de centres sinó que caldrà anar a parar a les universitats, sobretot a l'*Studium Bononiensis*.

Els notaris, en llocs com Gènova³¹, van començar a posar-se al servei de la societat, fent una tasca molt lloada causada en part pel gran moviment comercial. Precisament es situaven al costat dels grans centres econòmics per tal de desenvolupar la seva tasca professional, i també instruïen algun fill o un familiar per tal que el succeís a la notaria, sobretot tenint en compte els

---

²⁹ Giorgio COSTAMAGNA, *Invito...*, op.cit, p.24-26.

³⁰ Giovanna NICOLAJ, "Storie di vescovi e di notai ad Arezzo fra XI e XII secolo", a *Il notariato nella civiltà toscana: Atti di un convegno(1981)*, Roma, 1985, p.147-170.

³¹ Giorgio COSTAMAGNA, *Il notaio a Genova tra prestigio e potere*, Roma, 1970. També d'aquest autor vegi's "Il notariato nell'Italia Settentrionale durante i secoli XII e XIII", a *Notariato público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV*, València, 1989, pp-991-1008.

ingressos monetaris que l'exercici de *l'Ars Notariae* podia comportar³². Veient aquesta situació Bono arriba a dir que el notari és el producte de la societat³³.

Aquest ambient va forçar en certa manera l'aparició de nombroses escoles laiques de notariat en els grans centres de la Itàlia central i septentrional, escoles on no només s'ensenyava el vell dret sinó que també s'hi elaborava el nou. En aquest context és on va sorgir l'escola del notariat de Bolonya, a partir de la qual es van anar desenvolupant les formes documentàries bolonyeses al llarg del segle XI, escola d'on va sortir Irneri³⁴.

Paral·lelament a aquest procés s'esdevingué l'evolució per la qual, la *notitia* es convertia en *instrumentum publicum*, document autèntic ja que portava la fe pública³⁵. Així doncs, la minuta esdevingué una prova per a ser confrontada amb l'instrument redactat, veient convenient el guardar-la, fet que permet parlar ja d'una doble redacció de l'instrument notarial. La *notitia*

---

³² Armando PETRUCCI, *Notarii...*, *op.cit.*, p.23-29.

³³ José BONO, *El notariado como creación de la sociedad y su adecuación a las necesidades sociales. Indicaciones históricas*. (exemplar mecanografiat). "(...)Característica perdurable en la tarea de los *scriptores* y notarios ha sido la adecuación a tales necesidades, mediante la producción de nuevas formas jurídicas y la constante renovación de las tradicionales", p.1.

³⁴ A. ANSELMINI, *Le scuole di notariato in Italia*, Viterbo, 1926. Giorgio CENCETTI, "Sulle origini dell'Studio di Bologna", a R.FERRARA; G. ORLANDELLI; A.VASINA (eds.): *Giorgio Cencetti: Lo Studio di Bologna. Aspetti, momenti e problemi (1937-1970)*, Bologna, 1989, p. 14-28. Giovanna NICOLAI, *Cultura e prassi...*, *op.cit.*, p.3-14.

³⁵ Ugo NICOLINI, *Per una storia...*, *op.cit.*, p.XII. Més que paral·lelisme es planteja la possibilitat, igual com fa Cencetti, d'analitzar qui fou abans, si el document o el notari públic. Silio P.P. SCALFATI, "*Charta, Breve, Instrumentum*. Documenti privati e Notariato nell'Italia Medioevale", a Pilar OSTOS SALCEDO; M. Luisa PARDO RODRÍGUEZ, *El notariado andaluz en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna*, Sevilla, 1996, p.33-46.

dorsalis serà un record del passat³⁶. En aquest primer renaixement, el notariat ja es trobava en plena formació i procés d'estabilització. El paper del notari en el document prenia més rellevança, en detriment dels testimonis del formulisme, és a dir, sofrint una transformació respecte el que succeïa en segles anteriors³⁷. Aconseguida la *fides publica*, donada sempre per una *auctoritas* a través d'una investidura, podia redactar els documents en pública forma. El document d'aquesta època tenia ja un valor provatori, element que s'anava posant per escrit en les diverses obres que anaven sorgint de l'escola notarial bolonyesa³⁸.

1.1.2. El notariat públic a Itàlia, segles XII-XIII.

El punt d'arribada de l'evolució per la que passà el notariat a Itàlia al llarg de l'Alta Edat Mitjana és precisament el moment d'aparició del notariat públic. A partir d'aquest instant la història de la institució inicià una nova etapa que en certa manera perdura encara avui en dia, un llarg període en el que el notariat ha passat per diversos canvis que han afectat a la normativa i a l'organització. Però l'origen del notariat actual podem dir que es troba en el notari públic de la Baixa Edat Mitjana. Dins de l'evolució del notariat a que ens hem referit en un punt anterior s'arriba al segle XII en que, juntament amb la renovació jurídica i l'expansió del Dret Romà, hi hagué una renovació del

---

³⁶ Ettore FALCONI, *Lineamenti...*, *op.cit.*, p.129-135.

³⁷ Giorgio COSTAMAGNA, *Il notaio...*, *op.cit.*, p. 52-53. José BONO, *Historia del Derecho...*, I,1, 1979, *op.cit.*, p. 48. Els testimonis van anar perdent el paper validador que tenien en temps antics, per exemple la importància de la seva subscripció en els documents redactats pels tabelions romans

³⁸ Ettore FALCONI, *Lineamenti...*, *op.cit.*, p.139-200. Giorgio CENCETTI, "La rogatio nelle carte bolognesi. Contributo allo studio del documento notarile italiano nei secoli X-XII", a Giorgio CENCETTI, *Notariato medievale bolognese*, vol. I, Roma, 1977, p.217-352.

notariat. D'aquest en veurem diversos aspectes, centrats en la pròpia institució i el document, però també en els personatges que ho feren possible, en la seva producció literària i en l'expansió que es va donar d'aquestes noves idees, expansió que veurem que va anar lligada amb la renovació jurídica a que ens referim continuament.

També es transforma tot el sistema documental i la pròpia institució notarial, fent sorgir la figura del *notarius publicus* com a titular de la funció pública. Són elements que, per al cas que ens ocupa, queden arrodonits amb la transformació de la *charta* en *instrumentum publicum* com a resultat precisament de la funció pública del notari, components que van arribar a Catalunya a través de la via del renaixement jurídic³⁹. El notariat va necessitar, per a poder esdevenir la institució que va arribar a ser, la noció de la fe pública, concepte reelaborat des de bases romanes pel Dret Canònic, i també li fou necessària la prerrogativa imperial de la fefahència, que era delegada primer als funcionaris de les cancelleries palatines i més tard a particulars. A aquests els era conferida mitjançant la concessió de l'ofici de notaria⁴⁰.

---

³⁹ Josep M. PONS GURI, *De l'escrivent al notari i de la 'charta' a l'instrument. Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya*, "Lligall" (Barcelona), 7(1993), p.29-32. També Rafael CONDE, "El pas de l'escrivà al notari", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p.439-440. Aquest darrer afirma que, quan els dos elements en joc -tant la transformació de l'escrivà en notari com la de la *charta* en *instrumentum*- arribin a conjuntar-se, podrem parlar de notariat com a institució.

⁴⁰ J.L. MEZQUITA DEL CACHO, *Introducció al notariado y al sistema notarial español*, Barcelona, 1983, p. 27. Parla d'un procés convergent entorn de la noció de document públic autèntic, factor que també està relacionat amb el nou 'document notarial'. A aquest factor s'hi afegeixen els altres que hem enumerat dalt i que permeten la creació de la institució notarial segons els paràmetres sorgits de l'escola de Bolonya.

Glossadors i canonistes crearen doncs la doctrina notarial⁴¹, que s'arribà a configurar a la segona meitat del segle XII amb les opinions dels "Quatre Doctors" (Martino, Bulgaro, Iacopo i Ugo) i basada en textos justinianeus: 1-el notari és una pública persona ja que desenvolupa un *officium*; 2-la seva funció comprèn l'autorització dels documents, ja siguin judicials o extrajudicials; 3-El document públic té una forma reglada de producció i requereix, per a que tingui validesa, ser *in publicam formam confectum*; 4-el document públic requereix la formalització prèvia d'una redacció sumària per a poder subsanar qualsevol error del document definitiu. Així doncs poc a poc es va consolidant la idea de que la credibilitat del document va unida a la condició de persona pública que és el notari⁴², a més del principi de la doble redacció, els dos fonaments sobre els que es basa el Dret notarial⁴³. Amb això, diu Bono, s'insereix el document notarial dins del dret públic precisament per estar posat en forma pública. Són aquests els dos principis sobre els que es fonamenta el Dret Notarial: principi de la fefahència que vé donada per la subscripció del notari i principi de la doble redacció⁴⁴.

Amb aquests ingredients va començar a conformar-se una nova figura dins de la societat que, poc a poc s'obria pas fins arribar a tenir el prestigi entre els convilatans. Fou a la part superior de la Península Itàlica on es van

---

⁴¹ J. BONO, *Historia del Derecho...*, *op.cit.*, , I, 1, 1979, p.170-174. La Canonística també va elaborar una doctrina notarial pròpia, incorporant alguns conceptes establerts pels propis glossadors. Era la doctrina utilitzada a la curia papal, i així es va arribar a establir una nova concepció del 'ius publicum' com a resultat de les doctrines dels glossadors i dels canonistes..

⁴² R.M. BLASCO MARTÍNEZ, *Una aproximación...*, *op.cit.*, 1990, p. 37.

⁴³ J. BONO, *Historia del Derecho...*, *op.cit.*, I,1, 1979, p. 180-181.

escampar aquestes noves idees i on es donà primer el pas vers el *publicus notarius*⁴⁵, tant per la influència de tot el que succeïa a Bolonya com també pel paper jugat pel papat, l'Imperi i per l'expansió del renovat Dret Romà⁴⁶. El notariat patí un procés d'institucionalització veient-se afectat en la seva organització, que cada vegada fou més complexa, en la seva praxi expressiva i en el seu nivell intel·lectual. D'aquí pensem que es desprenen les idees que fan referència a la fe pública en l'instrument notarial, incloent-hi la literatura pròpia i la formació⁴⁷. Així el notariat va adquirir plenament el seu caràcter públic al segle XIII, del que trobem una mostra en el perfeccionament qualitatiu de l'instrument públic i també en el perfeccionament quantitatiu en el moment en que es van començar a ampliar els camps d'aplicació: els contractes de dret privat, els documents de dret successori i en l'àmbit del dret públic⁴⁸. Però aquest fet no és casual ja que ens trobem en una zona amb un destacable desenvolupament de les ciutats, amb una burgesia comercial emergent, amb la implantació d'una economia monetària de mercat, un nou pensament jurídic, la reivindicació dels drets comunals... Era un temps d'ebullició i desenvolupament, de canvi i transformació en tots els aspectes de la vida, i també en tot el que afecta al dret i al notariat. I calia anar conciliant els esquemes del passat amb la realitat canviant dels nous temps. D'aquesta

---

⁴⁴ *Ibidem*, p.173.

⁴⁵ *Ibidem*, p.174-178. Giorgio COSTAMAGNA, "Il notariato nell'Italia Settentrionale...", *op.cit.*, p.995-1008.

⁴⁶ Giorgio COSTAMAGNA, *Il notaio...*, *op.cit.*, p.17. Afegeix el paper que juga el Comú de Gènova en el nomenament de notaris.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 32ss.

⁴⁸ José BONO, *Historia del Derecho...*, *op.cit.*, I, 2, 1982, p.73-78.

manera a Bolonya començà un moviment intel·lectual que possibilità, també, el desenvolupament del nou notariat. L'*Ars Dictandi*⁴⁹ es presentà com un element sobre el que es sostenia el que sí que era necessari per als notaris, l'*Ars Notariae*. Són dos conceptes que no tenen res a veure, i és que sembla ser que el primer, l'art del dictat, no oferia suficient formació per als tabelions bolonyesos, provocant la creació d'una literatura adequada per a l'aprenentatge de l'ofici⁵⁰; també per a donar solucions immediates a noves circumstàncies jurídiques a les que els notaris encara no estaven acostumats⁵¹. Un tipus de literatura que pretenia adaptar-se a la nova situació a la que ens anem referint. Noms gairebé llegendaris com Irneri, que era anomenat *lucerna iuris*⁵², o Rainer de Perugia, Salatiel i Rolandino Passageri, juntament amb Pere d'Unzola i Pere de Boateris, estan relacionats amb aquestes qüestions, essent l'iniciador el propi Rainer⁵³. Per exemple, una de les seves aportacions fou la distinció entre domini directe i domini útil a partir de la qual s'imposà una revisió de la teoria dels quatre instruments, present ja en el seu primer

---

⁴⁹ José BONO, *Historia del Derecho...*, op.cit., I, 1, 1979, p.199-208.

⁵⁰ Gianfranco ORLANDELLI, "La scuola bolognese di notariato. Stato degli studi e prospettive della ricerca", a *Notariato medievale bolognese*, vol. 2, Roma, 1977, p.27-46. Treball on es fa referència continuada a l'aprenentatge de l'*Ars Notariae* i dels formularis que hi ha a Bolonya, així com a la influència d'Irneri com a punt de partida per a tot aquest moviment de renaixement. A nivell metodològic remarca que és possible estudiar la formació dels notaris a partir de l'anàlisi de la pròpia pràctica notarial reflectida en els llibres de l'escrivania.

⁵¹ Rafael NÚÑEZ LAGOS, *El documento medieval y Rolandino*, Madrid, 1951, p.43-52.

⁵² Giorgio CENCETTI, "Il pensiero medioevale e lo Studio di Bologna", a *Lo Studio di Bologna. Aspetti, momenti e problemi (1937-1970)*, Bologna, 1989, p.3-15.

⁵³ José BONO, *Historia del Derecho...*, op.cit., I,1, 1979, p.208-220. El precedent és un *Formularia tabellionum*, de principis del segle XIII, atribuït a Irneri. Cfr. *Irnerius Bononiensis, c.1060.1140: Formularius tabellionum. Il 'formularium tabellionum' di Irnerio*, Bologna, 1892. F. Karl von SAVIGNY, *Storia del diritto romano nel Medioevo. Prima versione dal tedesco dell'avvocato E. Bollati, con note e giunte inedite*, vol.1, Roma, 1972 (Rist. Anast. Dell'ed. 1854-1857, p.322-519.

formulari, qüestió sobre la que tornarem en el capítol que dediquem a l'anàlisi de l'emfiteusi i els contractes d'establiment⁵⁴. La influència de Rainer es va deixar notar en autors com Bencivenne de Norcia⁵⁵, en la *Summa aretina* (1240-43), en Salatiel i en Zacaries de Bolonya, ja a cap a l'any 1271 en aquest darrer. L'altre personatge important d'aquest moment fou Salatiel, amb una obra iniciada l'any 1237 i que va veure la llum al 1242, tot i que ràpidament fou suplantada pel formulari de Rolandino. La de Salatiel és una obra difícil – utilitza la retòrica de Ciceró–, amb una certa arrogància doctrinal que es va veure obligat a rebaixar en una posterior revisió del seu treball⁵⁶. La idea que mogué Salatiel anava més enllà de la confecció d'un simple formulari notarial, essent un veritable esforç d'elaboració d'una completa teoria del notariat. Partint dels antics formularis usats pels tabelions, Salatiel va arribar a construir un veritable tractat científic –tal vegada aquí rau el seu elevat nivell–, una teoria que tenia com a darrera finalitat la reconducció de la pràctica als esques i àmbit de la teoria, tenint sempre el Dret Romà com a fonament⁵⁷. Aquesta obra de Salatiel va trobar més endavant un bon vehicle de difusió en els treballs de Rolandino.

---

⁵⁴ Gianfranco ORLANDELLI, "La Scuola di notariato tra VIII e IX centenerio dello Studio Bolognese", a *Studio Bolognese e formazione del Notariato*, Milano, 1992, p.39-46. "...mentre dell'esperienza dello Pseudoirneriano deriva palesemente la possibilità di inversione nell'ordine canonico dei quattro istrumenti. Da qui la divisione in due parti del *Liber formularis*: nella prima, relativa al dominio diretto, Rainero pone tre termini della antica teorica irneriana, compravendita, donazione, testamento; nella seconda, relativa al dominio utile, pone il quarto termino, l'enfiteusi cioè, accompagnata da quant'altro concerne l'intero settore della locazione conduzione vista nella complessità dei suoi rapporti, locazione di cose, locazione di animali, e infine locazione d'opere": p. 46.

⁵⁵ Giovanni BRONZINO (ed.), *Bencivenne. Ars Notariae*. Bologna, 1965.

⁵⁶ Gianfranco ORLANDELLI (ed.), *Salatiele. Ars Notariae, vol.1*, Milano, 1961, p.VII-XIII. Interessant introducció a l'edició de l'*Ars notariae* de Salatiel, el còdex anomenat *I frammenti della prima stesua dal Codice Bolognese de l'archiginnasio*, B.1484.

Sense menysprear els altres autors que són els veritables antecedents⁵⁸, és de destacar la importància de Rolandino i la seva obra, destinada més aviat a l'ensenyament que a la pràctica⁵⁹. Aquest personatge el trobem ja als primers decennis del segle XIII exercint com a notari comunal de Bolonya, amb una formació basada, segurament, en l'*Ars Dictandi*⁶⁰. Ocupà el càrrec de *dictator* a la Cancelleria i el de notari de la societat de Canvistes i Banquers⁶¹. Rolandino té també una faceta docent que no hem d'oblidar, a partir de la qual exerceix la influència de la seva obra i doctrina notarial, activitat de la que cal destacar l'obra *Summa Artis Notariae* (de l'any 1256) i *Aurora* (del 1283). Ambdues obres es van traduir i copiar ampliament als altres països de l'Europa occidental ja entre finals del segle XIII i el segle XV⁶². Es van difondre també per la

---

⁵⁷ Gianfranco ORLANDELLI, "Appunti sulla scuola bolognese di notariato. Per una edizione della *Ars Notarie* di Salatiere", a R. FERRARA; G. FEO (eds.), *Scritti di Paleografia e Diplomatica*, Bologna, 1994, p.350; 372-381.

⁵⁸ Arturo PALMIERI, *Rolandino Passaggeri*, Bologna, 1933, p.3-7. La fama de l'escola bolonyesa comença amb Irneri, tot i que hi van haver uns mestres que el van precedir, com Pepone. La documentació que es va publicant del Cartulari per a la Història de la Universitat de Bolonya permet conèixer noms de juristes que ja intervenien en els actes a la primera meitat del segle XI.

⁵⁹ Respecte aquest personatge resulta fonamental i de lectura imprescindible el treball de Rafael LAGOS, *El documento medieval...*, *op.cit.*, sobretot p.15-52, d'on manllevem gran part del que es refereix a Rolandino. El treball que citem és una excel·lent introducció a la traducció de l'*Aurora* del notari bolonyès. També Giorgio CENCETTI, "Rolandino Passaggeri dal mito alla storia" a *Notariato medievale genovese*, tom I, Roma, 1977, p.199-216.

⁶⁰ Arturo PALMIERI, *Rolandino Passaggeri...*, *op.cit.*, p.42-57. Possiblement va estudiar amb mestres com Azó, i també Accursi i Odofred, tal com ho fa constar en algun dels seus textos.

⁶¹ *Ibidem*, p.61-65 No és casualitat que hi hagi un notari relacionat amb una qüestió de tipus econòmic, o comercial, ja que el notariat estarà 'aliat' amb el nou ordre econòmic emergent per a validar els contractes i la documentació generada pels actors del canvi econòmic que evoluciona vers un incipient capitalisme.

⁶² Guido van DIEVOET, *Les coutumiers, les styles, les formulaires et les 'artes notariae'*, Turnhout, 1986, p.83-84. Giorgio COSTAMAGNA, "Il documento notarile...", *op.cit.*, p.369-371. Costamagna compara la documentació notarial genovesa i la *Summa* rolandina, per a concloure que hi ha gran relació entre la praxis notarial i la doctrina. Alberto LIVA, *Notariato e documento notarile a Milano*, Roma, 1979, p.5-38. A Milà, segons Liva, es fa evident la

Península Ibèrica, amb més incidència a la Corona d'Aragó que a Castella⁶³. Amb la *Summa Artis Notariae* Bolonya va ensenyar la ciència notarial als països del seu entorn –de tot el món !!, diu Palmieri-, essent una obra que s'anomenava pel nom del seu autor, la Rolandina. Va esdevenir el llibre de text de les escoles de notariat itàliques i forànies, i va representar per a l'art notarial el que la *Summa* de Sant Tomàs per a la Teologia. A la vegada, amb la *Summa* es va alliberar el camp dels negocis jurídics de l'aridesa de les expressions obligades. Rolandino mirava més el contingut, preocupant-se de deixar-ho tot ben clar i eliminant les expressions equívokes i que podien portar a confusions. Tot això en un intent d'adaptar-se a la realitat social i econòmica, ampliant la tipologia documental i fent menció especial a les qüestions del comerç i al lloguer de coses⁶⁴. Amb aquesta obra, Rolandino va demostrar a més unes grans dots en l'escriptura i també en la didàctica, ensenyant les millors regles per al bon desenvolupament de l'art de la notaria sense vicis ni errades⁶⁵. Per les seves característiques esdevingué un llibre necessari en qualsevol notaria, per això uns dels principals possessors eren els propis notaris perquè necessitaven tractats d'aquesta mena ja que l'*Ars Notariae* era útil per a resoldre qüestions de fons⁶⁶. A Bolonya els notaris anaren prenent cada vegada

---

formació dels notaris, que estudiaven segurament a Pavia, ja que hi ha una homogeneïtat en les fórmules d'ambdós llocs.

⁶³ José BONO, *Historia del Derecho...*, op.cit., I,2, 1982, p.28-29.

⁶⁴ Arturo PALMIERI, *Rolandino Passeggeri...*, op.cit., p.82-93.

⁶⁵ *Ibidem*, p.99-204.

⁶⁶ José BONO, *Historia del Derecho...*, op.cit., I,2, 1982, p.34-39. A Catalunya, la influència de l'*Ars Notariae* fou realment important, desenvolupant-se altament la literatura notarial a causa del gran desenvolupament de la institució, de l'aparició dels instruments de treball, de l'intercanvi amb el Sud de França, l'escripturació en llatí... Per citar un exemple proper de notari que coneix la *Summa Rolandina*, Cfr .Max TURULL RUBINAT, *Antoni Toldrà (notari del segle XIV) i la 'Summa Rolandina'*, "Miscel.lània Cerverina" (Cervera), 6(1988),